

DEBRECENI EGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
NEVELÉS- ÉS MŰVELŐDÉSTUDOMÁNYI INTÉZET
MŰVELŐDÉSTUDOMÁNYI ÉS HUMÁN TANULMÁNYOK TANSZÉK

SZÍNHÁZLÁTOGATÁSI SZOKÁSOK ÉS A DÉRYNÉ
PROGRAM VIZSGÁLATA

Összehasonlító kutatás a Tokaj Fesztiválkatlan és a veresegyházi
Mézesvölgyi Nyár látogatói körében a 2023-as szezonban

- Tudományos Diákköri Konferencia dolgozat -

Témavezető:

Dr. Fintor Gábor

Egyetemi tanársegéd

DE BTK NI

Készítette:

Szatmári Eszter

Közösségszervezés BA.

Debrecen

2024

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	1
2. Fogalmi háttér	3
3. Elméleti háttér	5
4. Színháztörténet	7
4.1. Az európai színjátszás rövid bemutatása.....	7
4.2. A magyar színjátszás rövid bemutatása	9
5. Déryné Program	11
5.1. A Déryné Program alprogramjainak bemutatása	12
5.2. Új alprogramok a Térségi Kulturális Mintaprogram keretein belül.....	13
5.3. A Déryné Program jövőbeni céljai.....	15
5.4. A Déryné Program számokban	15
6. A témához kapcsolódó előzetes kutatások bemutatása	16
7. Az empirikus kutatás bemutatása	18
7.1. Kutatási kérdések és hipotézisek.....	19
7.2. A kutatás eredményeinek bemutatása	20
7.2.1. A Déryné Program vizsgálata és eredményeinek bemutatása.....	23
7.2.2. A színházlátogatási szokások vizsgálata és az eredmények bemutatása.....	29
8. Összegzés	34
Bibliográfia.....	37

1. Bevezetés

A tanulmányaim megkezdésekor az első kurzusok egyike, amelyen részt vettem, a kultúráközvetítéssel foglalkozott. Ekkor ismerkedtem meg a Déryné Programmal, és magával ragadott a téma. Így eldöntöttem, hogy szívesen foglalkoznék jelen dolgozatomban részletesebben is – a színház látogatási szokások mellett – a Déryné Programmal.

A Déryné Program célja, hogy a minőségi színházi élményt mindenki számára elérhetővé tegye, így hozzájárulva a kulturális egyenlőséghez és a társadalmi kohézió erősítéséhez. A Program a vidéki térségek kulturális életének fellendítésére törekszik, színházi előadásokat visz olyan helyekre is, ahol korábban nem volt ilyen lehetőség, ezzel bővítve a kultúrafogyasztási lehetőségeket. A színházi szakma számára is igyekszik új lehetőségeket teremteni, és támogatni a fiatal tehetségeket. A Déryné Program által támogatott előadások a szórakoztatás mellett nevelő hatással is bírnak, fejlesztik a közönség esztétikai érzékét, empátiáját és kritikai gondolkodását. A Program hosszú távon hozzájárul a színházlátogatási szokások megváltoztatásához, és a színházművészet iránti érdeklődés növeléséhez. A Program hidat kíván építeni a városi és vidéki kultúra között, új közönséget szólít meg, támogatva a magyar kultúra sokszínűségét. (Déryné Program, 2024)

A színház hozzájárul a személyiségfejlesztés, a kritikai gondolkodás, a társadalmi felelősségvállalás elősegítéséhez. A színház a közösségépítés eszköze, az oktatás és nevelés fontos színtere. (Gyevi-Bíró et al. 2017) Ez pedig alátámasztja a színház látogatási szokások kutatásának relevanciáját és fontosságát. Ugyanakkor problémát jelent, hogy 2018 óta tendenciaszerűen megfigyelhető a színházlátogatás iránti érdeklődés csökkenése. (KSH 2024, Németh 2024) További probléma, hogy csak szűk rétegre jellemző a színházlátogatás, a magasan iskolázottakra, a fővárosiakra a vidékiekkel szemben, a nagyobb településen élőkre, a jobb anyagi körülmények között élőkre. (Juhász-Fintor 2024, Pavluska 2016, Bauer et.al. 2017)

Dolgozatom első részében végigkövetem a színház fejlődését az ókori görög színházaktól kiindulva, a vándorszínházakon keresztül hogyan jutottunk el a mai színházakig és a Déryné Programig. Fontosnak tartom bemutatni a színházművészet történeti fejlődésének főbb állomásait a kezdetektől napjainkig. A dolgozat elméleti háttérét Pierre Bourdieu kulturális tőke elmélete jelenti. A második részben a Déryné Program, annak céljai, működése és jövőbeni tervei kerülnek górcső alá, valamint a témához kapcsolódó előzetes kutatásokat ismertetem. Zárásként bemutatásra kerülnek az empirikus kutatás eredményei. Egyrészt azt vizsgálom, hogy a megkérdezettek milyen színházlátogatási szokásokkal rendelkeznek, másrészt, hogy milyen az attitűdjük a Déryné Programmal kapcsolatban.

A kutatásom során a következő kérdésekre kerestem a választ: Melyek azok a tényezők, amelyek befolyásolják az embereket a több kultúra fogyasztásában? Hogyan vélekednek az emberek a színházi nevelés fontosságáról? Melyek azok a készségek, amelyeket a fiatalok elsajátíthatnak, továbbfejleszthetnek a színházi előadások megtekintése által? Milyen mértékben ismert a Déryné Program a közönség körében? Mennyire tartják fontos kezdeményezésnek a Programot? Befolyásolja-e a színházlátogatási gyakoriság a Déryné Program ismertségét? Van-e összefüggés a színházlátogatási gyakoriság és a Déryné Program iránti érdeklődés között? Milyen mértékben osztják a színház iránt elkötelezettek a Déryné Program azon nézetét, hogy a színház mindenki számára elérhető legyen? A rendszeres színházlátogatók hogyan értékelik a Déryné Programot, amely a színházművészet széles körű elterjesztését tűzte ki célul?

Kutatásom alanyait két település (Tokaj és Veregyháza) nyári szabadtéri színházának a látogatói jelentik, akiknek a véleményét – keresztmetszeti kutatással – a 2023-as szezonban kérdeztem meg (N=787).

Mivel még hasonló kutatás nem készült a Déryné Programról, és a színházlátogatási szokásokkal kapcsolatban sem túl gazdag a hazai irodalom az utóbbi években, ezért hiánypótlónak tekinthető a dolgozatom. A kutatás eredményei számos területen nyújthatnak értékes információkat. A kultúra területén dolgozó szakemberek számára a Déryné Program hatékonyságát és a vidéki kulturális élet helyzetét illetően nyújthat új ismereteket. A kutatás eredményei lehetővé teszik a kultúra társadalmi szerepének és a kulturális egyenlőtlenségeknek mélyrehatóbb vizsgálatát. A kulturális szféra döntéshozói számára az eredmények átfogó képet adhatnak a további fejlesztések megvalósításához.

2. Fogalmi háttér

Fontosnak tartom tisztázni azokat a fogalmakat, amelyek kulcsfontosságú szerepet töltenek be a kutatásomban. Ezen kívül a dolgozathoz kapcsolódó elméleti háttérrel is ismertetem.

A **kultúra** szó eredetileg a latin „colore” igéből származik, melynek jelentése művelni, ápolni, gondozni. Ez elsősorban a föld művelését jelentette, viszont használták ékesíteni, díszíteni vagy lakni valahol, igeként is. A mai szóhasználatához való közeledést először Cicero fogalmazta meg a *Tusculance Disputationes* című művében. (Kondor, 2003)

A kultúra fogalmát ezután a felvilágosodás korában a filozófiában kezdték el értelmezni, innentől terjedt el a köznyelvben is. A kultúra egyidős az emberi történelemmel, de a fogalom megnevezése csak igen későn jelent meg. Kulturális életünk kialakulásában befolyásoló

szerepet játszik a család, és környezet, ahol felnövünk, ahol tapasztalatot szerzünk. (Maróti, 2020)

A kultúra szónak számtalan jelentése és értelmezése van, így egy egységes kultúrafogalom sem létezik, mivel a kultúra egy teljesen összetett jelenség és számos elem alkotja. A kultúra egy közeg, amelybe beleszületünk, alakítja a személyiségünket és kibontakoztatja a képességeinket, egyszóval a kultúra hozzájárul az egyéni fejlődéshez.

A kultúra fogalmának a legismertebb változata: „A kultúra az emberiség által létrehozott anyagi és szellemi értékek összessége.” (Magyar Értelmező Kéziszótár, 1987) Az Európai Parlament 2008-ban elfogadott állásfoglalása szerint „A kultúra az egyén kiteljesedését és a társadalom javát szolgáló közjó, amely önmagában is cél, és amely hozzájárul a gazdasági növekedéshez, a foglalkoztatáshoz, a társadalmi kohézióhoz, valamint a regionális és helyi fejlődéshez is.” (Európai Parlament, 2008)

Bourdieu (1984) szerint a kultúrafogyasztás nem csupán véletlenszerű választás kérdése, hanem szocializációs folyamat eredménye. Bourdieu hangsúlyozza, hogy az egyének kultúrával kapcsolatos ízlése a családjukban, iskoláikban és az általuk képviselt társadalmi közegben alakul ki. Ezért a kultúrával kapcsolatos választásaink nemcsak egyéni preferenciák, hanem a szocializációs környezet hatásai is.

A **színház** fogalma igen sokrétű és az évek alatt számos változáson ment keresztül. A színház lehet egy közösségi élmény, ahol a színészek és tervezők, rendezők és szakemberek együttesen egy történetet elevenítenek meg a színpadon, a nézők pedig befogadják ezt a produkciót és osztoznak az élményben. A mai világban a színháznak fontos szerepe van, elsősorban szórakoztat, fejleszti a kreativitást, közösségi élményt nyújt, a színház által megérthetjük önmagunkat és a társadalmat.

„Az egyik álarc vidám, mosolygó, a másikon szomorúság ül. S a kettő együtt tökéletesen kifejezi mindazt, amit a közönség évezredek óta a színházban keres: a nevetést és a sírást.” (Staud, 1967:5)

A színház szó mást jelent a színésznek, akinek ez a megélhetése, mást jelent a nézőnek, mást jelent a kritikusnak. A színháztudomány négy szempontból vizsgálja színház szerepét. Színházzsociológiai szempontból a társadalmi életben betöltött szerepét nézi, színházpszichológiai szempontból azt vizsgálja, hogyan hat a színház az ember személyiségére, lélektanilag hogyan él meg az általuk megtekintett színdarabot, színházantropológiai tekintetből kutatja, hogy a mindennapi élet némely eseményei olyan elvek alapján történnek, mint a színház, valamint színházesztétikai szempontból a színházi jelenséget, mint művészeti tényeket vizsgálja. (Kiss, 1999)

Emellett a négy szempont mellett a színháznak fontos szerepe van pedagógiai szempontból is. „A **színházi nevelés** a színházon keresztül a világ fontos dolgaira tanítás. A színházi nevelés alkalom arra, hogy miközben létrejön a megértésbeli változás, átéljünk, megéljünk valamit.” (Kaposi, 2010:2)

A színházi nevelés Magyarországon az angolszász *theater-in-education* módszertanával fonódott össze. Az elmúlt években rohamosan megnőtt a színházaknál az ilyen jellegű programok száma. Lényege, hogy egyre több gyermek találkozzon a színház világával szervezett iskolai keretek között. Színházi nevelésnek nevezhető, ha a köznevelésben tanuló diákok számára készült, pedagógiai célja van, egy évadban többször, mindig más csoportnak játszott program. (Golden, 2017)

A színházi nevelés a színházpedagógián túlmutatva, a művészeti nevelés interaktív módszereinek egy olyan komplex rendszerét jelenti, amely a színház nyelvét a személyiségfejlesztés, a kritikai gondolkodás és a tudás megszerzésének szolgálatába állítja. A színháznevelés a színházpedagógia két külön fogalom. Míg a színházpedagógia a színház eszközeinek egyszerű átültetését jelenti az oktatásba, a színházi nevelés a színház nyelvének módszertani szinten történő alkalmazására épül, a személyiségfejlesztés és a kritikai gondolkodás fejlesztését célul tűzve ki. (Gyevi-Bíró et al. 2017)

3. Elméleti háttér

Dolgozatom elméleti háttére Pierre Bourdieu *A kulturális tőke elméletéhez* kapcsolódik. Bourdieu *La Distinction* című műve mélyreható elméleti alapot ad a kulturális fogyasztás társadalmi háttérének megértéséhez. Az ízlés és a kulturális tőke vizsgálata releváns a Déryné Program kapcsán, mivel a Program célja, hogy a színházat és más kulturális formákat elérhetővé tegye olyan csoportok számára is, akik hagyományosan nem férnek hozzá ezekhez az értékekhez.

A kulturális tőke az a tudás, készség, műveltség és kulturális kifejeződés, amely társadalmi előnyhöz juttatja birtokosát. Bourdieu szerint a kulturális tőkének három fő összetevője van, amely a színházi élményhez való hozzáférést is meghatározza. A **testet öltött forma** a kulturális műveltség, például a színházi darabok értelmezésének képessége. Azok, akik gyermekkorukban nem találkoztak színházi élménnyel, később kevésbé lesznek nyitottak arra. A **tárgyasult forma** azok a fizikai erőforrások, amelyek a színházlátogatást lehetővé teszik, például a jegyek megvásárlása vagy az utazási lehetőségek. Az **intézményesült forma** az oktatási rendszer által közvetített kulturális értékek, például az irodalom és a színház

hangsúlyozása a tantervben. A szabadidő-eltöltési szokásokat, így a színházba járást is, leginkább az adott társadalmi osztály habitusa határozza meg. A habitus a kulturális tőke azon részére utal, amely mindannyiunkba integrálódott, a szokásaink, képességeink és a cselekvés és a gondolkodás módja miatt. A habitus az emberek élete során alakul ki saját személyes tapasztalataik révén. (Bourdieu, 1984)

A *La Distinction* alapján a Déryné Program jelentősége több téren érhető tetten. A Program csökkentti a kulturális reprodukció hatásait azáltal, hogy olyan csoportokhoz is eljuttatja a színházat, akik hagyományosan nem férnek hozzá (hozzáférés biztosítása). A színházi nevelési programok és fiatalokat célzó előadások révén növeli a testet öltött kulturális tőkét a kisebb településeken élők körében (kulturális szocializáció támogatása). Az alacsony jegyárak és a program állami támogatása megszünteti a tárgyasult kulturális tőke hiányából fakadó akadályokat (gazdasági akadályok lebontása). (Bourdieu, 1984)

A tőke fogalma a szociológiában széleskörűen alkalmazott, viszont sokrétű jelentéssel bíró fogalom. Bourdieu és James S. Coleman szociológusok jelentősen hozzájárultak a tőke fogalmának elméleti kidolgozásához. Coleman a társadalmi tőke fontosságát hangsúlyozta, amelyet a személyes kapcsolatok hálózatában rejlő erőforrásként értelmezett. Ezek a kapcsolatok segítenek az egyéneknek elérni céljaikat, és hozzájárulnak a társadalmi kohézió fenntartásához. Bourdieu ezt tovább gondolva megállapította, hogy a tőke nemcsak anyagi javakat, hanem kulturális, szimbolikus és társadalmi erőforrásokat is magában foglal, amelyek együttes határozzák meg az egyén társadalmi helyzetét és lehetőségeit. (Farkas, 2013)

A kulturális tőke alatt azokat az ismereteket, készségeket és értékeket értjük, amelyeket az egyén a családjától, illetve környezetétől szerez, és amelyek előnyt biztosíthatnak számára a társadalmi életben. A kulturális reprodukció bourdieu-i elméletének központi gondolata, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek generációról generációra öröklődnek. A magasabb társadalmi státuszú családokban felnövő gyermekek több kulturális tőkéhez jutnak, ami előnyt jelent számukra az oktatási rendszerben és a munkaerőpiacon. Ennek következtében könnyebben érhetnek el magasabb társadalmi pozíciót, mint alacsonyabb státuszú társaik. A kulturális mobilitás (Paul DiMaggiótól származtatható) elmélete ezzel szemben azt hangsúlyozza, hogy a kulturális tőke nemcsak a társadalmi egyenlőtlenségeket erősíti, hanem segíthet az alacsonyabb társadalmi rétegekből származó egyéneknek is felemelkedni. Azok a gyermekek, akik kevesebb kulturális tőkével indulnak, de később szorgalmasan tanulnak és fejlesztik magukat, képesek áthidalni a hátrányokat és magasabb társadalmi pozíciót érhetnek el. (Blaskó, 2002)

Andorka (2006) is megemlíti művében Bourdieu tőkeelméletét, mely szerint a társadalmi helyzetünket nem csak a pénzünk, hanem a kulturális tőkénk (pl. iskolázottság, műveltség) és a szociális tőkénk (kapcsolatok) is befolyásolja. Azoknak, akiknek nincsenek megfelelő kapcsolataik vagy kulturális tőkéjük, nehezebb beilleszkedni a társadalomba és elérni a sikert. viselkedésünket, az értékeinket és a lehetőségeinket. A társadalmi egyenlőtlenségek kialakulásában is jelentős szerepe van. A különböző kultúrákban eltérő normák és értékek alakítják ki az emberek viselkedését.

Az elméleti alapok megismerése után a színházművészet európai és magyar történetének áttekintését szeretném bemutatni a következő fejezetben.

4. Színháztörténet

A színház eredete egészen i.e. 1500-ig nyúlik vissza. Célom, hogy leíró szinten mutassam be a színház történetét röviden, kiemelve a főbb fejezeteket és fontosabb eseményeket. Főleg az európai, azon belül pedig inkább a magyarországi színházakra összpontosítok. A színház, mint művészeti forma az emberiség egyik legősibb kifejezési módja, gyökerei mélyre nyúlnak vissza. Dolgozatomban bemutatom, hogy a vallási rituáléktól hogyan jutottunk el a modern előadásokig, ahol a színház már nem vallási szerepet tölt be, hanem önmagunk, a társadalom és a világ megértése, valamint a közösségi élmény a cél.

4.1. Az európai színjátszás rövid bemutatása

Mint ahogy a többi nép, a görögök is tartottak szertartásokat és népszokásokat, de a színjátszás első jelei az Artemisz istennő és Dionüszosz isten tiszteletére tartott termékenységi szertartásokban jelentek meg. Itt a tánc és álarc igen fontos szerepet játszott. Az álarc kifejezte, hogy viselője azonosul azzal, akit megszemélyesít, a tánc a megszemélyesített isten mozdulatait mutatta be. A Dionüszosz kultusszal a színjátszás tovább fejlődött, mivel itt már a játéknak egy állandó cselekménykerete volt, amit egy kis rögtönzéssel alakítottak tovább. A fejlődéssel összhangban áll a színész neve: hüpokritész. Ezt a szót sokan „válaszolónak” is fordítják, ugyanis úgy gondolják, hogy a színész feladata az volt, hogy válaszoljon a karvezető kérdéseire. A legelső előadásokat - amelyek tragédiák voltak - Athén piacterén rendezték meg. Alacsony dobogóval és rögtönzött háttérrel, és fából készült enyhén magasodó ülőhelyekkel jelentek meg az első „színházak”. (Cenner – Dömötör - Beliska, 1972)

Az első római közsínház megnyitása i.e. 55-ben Pompeius nevéhez kötődik. Ez az épület már vízi hűtőberendezéssel volt ellátva, és évszázadokon át fennmaradt. Nézőterének

befogadóképessége 40.000 fő volt, az ülőhelyek száma közel 27.000-re tehető. A rómaiaknak nem volt szükségük a színpad előtt kialakított táncterre, ugyanis a táncdarabokat egy emelvényen mutatták be, így azt a teret is kihasználták, a szenátorok díszes székei foglalták el. A színpadon már megjelentek különböző emelő- és süllyesztőszerkezetek, amelyek a színpad széttolását szolgálták. I.e. 2. században pedig divatba jött a függöny használata, amely fel-le húzása szintén komoly gépészetet igényelt. (Kiss, 1999)

A középkori vallásos színjátszás Európában mindenhol megjelent, de országonként igen eltérő volt. A korábban templomokban és székesegyházakban tartott előadások ebben az időben kikerültek a szabad ég alá. A szabadtéri vallásos játékoknak három színpadi formája ismert. A misztériumszínpad, mely német és francia minta alapján volt jellemző, a város főterén kapott helyet és előre elkészített díszlet jellemezte, a körszínpad, mely a régi római színház mintájáról maradt meg, és a mozgószínpad, - más néven kocsiszínpad - amely főleg Angliában volt használatos. Ezekkel a kocsikkal a város utcáin vonultak végig. A középkorban kifejezetten kedveltek voltak a bibliai történetekhez kapcsolódó némajátékok. A darabok előadói eleinte egyházi személyek, papok, szerzetesek voltak, míg később a városi polgárok vették át a helyüket. Ebben a korban fontos szerepet játszottak a rendezők, viszont a szerzők fontossága országonként eltért. A szereplők többnyire ingyen játszottak, de jelen voltak hivatásos mulattatók is. A középkorban szerették a több napig tartó játékokat, ezeken általában az egész város lakossága részt vett. Az előadások költségeit a céhek vagy a városi tanács viselte, de sokszor egyházi szervezetek is hozzájárultak. Az előadásokat három csoportba lehet kategorizálni: bibliai témájú darabok (passió), legendák és mártírok élettörténetei, végül az allegorikus moralitások voltak még jellemzőek, amelyek megszemélyesítésekről, főleg az erények és bűnök küzdelméről szóltak. (Cenner – Dömötör - Beliska, 1972)

1567-re egy állandó színpad épült Londonban. Ezután több színházépület nyílt meg, majd 1598-ban megnyitotta kapuit a The Globe színház. (Cenner – Dömötör - Beliska, 1972) A Globe színház a színjátéktörténet egyik legfontosabb színtere lett. London hamar a világ közepévé vált, a 16. század végére már tíznél több színház is működött a városban. Ebben az időben a színházakban nem csak drámát játszottak, hanem különféle látványosságokat is bemutattak, de a Shakespeare-drámák nagy részét csak a Globe színházban adták elő. Ez a színház egy hatszögletű magas épület volt, belül egy háromszintes nézőtérrel. Általában nem volt díszlet, a helyszín leírása a szövegben szerepelt, viszont nagyon színesek voltak a jelmezek. A hangsúly a dráma szövegén és a színészi játékon volt. Fontos kiemelni, hogy a női szerepeket Angliában játszhatták először női színészek. Az 1700-as években egymás után épültek az

állandó színházak, melyek nagy része fejedelmi színház volt, de megnyitották kapukat a nagyközönség előtt is egyre több városban. (Hegedűs, 1967)

A 18. századra egyre több önálló színházat építettek, azzal a céllal, hogy a színészeknek egy állandó, városhoz kötött munkahelyet teremtsenek. A színházi struktúra innentől változásnak indult, és folyamatosan fejlődött a következő évszázadokban is. (Kiss, 1999)

4.2. A magyar színjátszás rövid bemutatása

A magyar színjátszás kezdeteit a 11. századig tudjuk visszavezetni, amikor a Római Katolikus Egyház szerepet kapott a Magyar Királyság területén. Az egyházi szertartások, misztériumjátékok és a passiójátékok az egyházi központokban fontos szerepet játszottak, míg a színjátszás világi körében az *igricek*, *regősök* és *jokulátorok* előadásai voltak jellemzőek. (Sári, 2004)

Az itáliai reneszánsz a 15. században Mátyás király uralkodásának idején jelent meg először az országban. Mátyás számos fogadást és ünnepséget szervezett, ahol színészek, zenészek és táncmesterek tették színebbé a pompás eseményeket. 1501-ben Tommaso Dainero itáliai diplomata egy látványos némajátékról számolt be, amelyet Budán látott és elvarázsolt. (Cenner – Dömötör - Beliska, 1972)

A 17. század történelmi helyzete nem kedvezett hazánkban a hivatalos színjátszásnak. Felbomlott Magyarország állami egysége, politikai megosztottság és vallások harca jellemezte az országot. Ebben az időszakban az iskolai színjátszás hódított teret. A tanrendnek szerves része volt a beszéd- és mozgáskultúra fejlesztése, valamint kötelezővé tették a színjátékot, a közéleti szereplés gyakorlataként. A közel 44 iskolában körülbelül négyezer színházi jellegű eseményt rendeztek 1561 és 1773 között. Országszerte egyre gyorsabban terjedt az iskolai színjátszás, amely főleg az egyházi iskolákban volt jellemző. Az iskolai színjátszáson kívül a szerzetesek körében is igen népszerű volt a dráma és a színjáték. A színi élet másik jelentős részét hazánkban a főnemesség képviselte. A 18. századtól kezdve a kastélyaikban rendszeresen mutattak be meghívott színdarabokat, volt olyan kastély, ahol hivatásos színi együtteseket is szerződtettek néhány évre. A kastélyszínházak közül az Esterházyak színháza örvendett a legnagyobb hírnévnek. Fontos még kiemelni, hogy az ország egyetlen szabadtéri színpadját a keszthelyi Georgikon kertjében gróf Festetics György építtette, ahol egészen 1909-ig tartottak előadásokat. (Kerényi, 1990)

A 18.-19. században a magyar színjátszás radikálisan fejlődésnek indult és változott. A 18. század elején a színjátszást a német vándortársulatok képviselték, akik magyarországi német ajkú lakosoknak játszottak színdarabokat. Ezek után egyre több színház nyitotta meg

kapuit, először Sopronban, ahol egy malmot alakítottak át színházzá, majd az első magyar nyelvű színelőadást 1784-ben rendezték egy budai faszínházban. (Cenner et al. 1986)

A következő évben megalakult Pesten a Magyar Játsszók Társasága, akik elsőnek vetették fel a magyar nemzeti színház ötletét. A társulat megkezdte a harcot a magyar színészet állandósulásáért és a játékgengedélyért. A magyar köztudat ennek a színjátszó társaság vezetőségét Kelemen László nevéhez kapcsolja. (Pukánszky, 1967)

A vándorszínészet első átfogó terve Kelemen László nevéhez fűződik. Ötlete szerint a Tiszántúlon járva pesti társulatok közgyűléseken, szüreteken tartanának előadásokat, ám ezt a tervét nem sikerült véghezvinni. Wesselényi Miklós sok tervezéssel és szervezéssel, végül mégis megvalósította Kelemen elképzelését. A színjátszás és a vándorszínházak számára nehézséget jelentettek a külső körülmények, sok városban téli játszóhelyek egyáltalán nem álltak rendelkezésre, vagy kicsinek bizonyultak, a fából ácsolt alkalmi játszóhelyek a tűzvész veszélyének is ki voltak téve. Ennek ellenére megjelentek a vándorszínészetek, amelyek végül évtizedekre meghatározó szerepet töltek be a magyar színjátszás életében. A rendszeressé vált vándorlások önállósághoz szoktatták a társulatokat, de a színészek egyre inkább nehézségekkel küszködtek, így egyre nagyobb lett az igény állandósult színházakra. (Kerényi, 1990) A társulatok vándorlásaiban többféle típus volt megfigyelhető. Az egyik a hosszú téli évadokon keresztül járta a városokat, ilyenkor két téli évad után nyáron máshol játszott a társulat. A másik út, hogy egy társulat két várossal volt szerződésben, így három-négy hónaponként utaztak a két város között. Az útvonalat befolyásolta a társulat nagysága, a városok demográfiai jellemzői, de a társulat igazgatóján is nagyon sok múlott. (Gajdó, 2001)

Az időközben világvárossá fejlődött Budapesten színházépítkezések kezdődtek, és kialakult a főváros színházi hálózata. Az Orfeum, Vígszínház, Magyar Színház, Népopera sorra nyitották meg kapuikat. Ezek többsége még a mai napig működő színház, csak más néven. A gyermekek színházlátogatását a Munkások Gyermekszínháza biztosította, így a gyerekek számára is elérhető volt a rendszeres színházlátogatás. 1871-re megalakult az Országos Színészegyesület, amellyel a vidéki színházigazgatók működését szabályozták. A második világháborút követően a magyar színészetnek a romokból kellett ismét életre kelnie. A korábban használt épületek és díszletek egy jelentős része megsemmisült, de a legnagyobb kihívást a közönség újból megnyerése jelentette. 1945-ben például fűtetlen helyiségekben tartották az első előadásokat. (Cenner et al. 1986)

A fővárosi színházakkal szemben a vidéki színházak nagyobb nehézségekkel küzdöttek. Folyamatosan változó demográfiai helyzet nehezítette a vidéki színházak működését. A vidéki városok arra törekedtek, hogy szép kőszínházakkal nyerjék meg a közönséget. Először

Miskolcon, Debrecenben, Kassán, Kolozsváron és Székesfehérváron nyitotta meg kapuit a színház. (Pukánszky, 1967)

A színházak megépülése óta a színház és színjátszás nagy változásokon ment keresztül. A színház szerepe a mai társadalomban rendkívül sokrétű és állandóan változik. A színház a közösségépítés fontos eszköze. A színház olyan tér, ahol az emberek találkozhatnak és közös élményekben lehet részük. A színház nem csak szórakoztat, hanem nevel is. A színpadi előadások segítségével az emberek megismerhetnek új kultúrákat, történelmi eseményeket és sajátjuktól eltérő nézőpontokat. A színház fejleszti a képzelőerőt, az empátiát és a kritikai gondolkodást, de mellette továbbra is fontos szórakozási lehetőség. Az előadások elvonják a figyelmet a hétköznapi gondokról, és lehetőséget adnak a kikapcsolódásra, a feltöltődésre.

Összefoglalva a színház a mai társadalomban sokkal több, mint pusztán szórakozás. A színház a társadalom tükröződése, a közösségépítés eszköze, az oktatás és nevelés fontos színtere, valamint a terápiás módszerek egyik formája. A színház a jövőben is kulcsfontosságú szerepet játszik majd az emberi életben, hiszen az embereknek mindig szükségük lesz olyan helyekre, ahol közösen élhetnek át emlékezetes pillanatokat, ahol a közös élmény közelebb hozza őket egymáshoz. Ahhoz, hogy egy ilyen sokrétű színházi élményt mindenki átélhessen szociális és földrajzi akadályoktól függetlenül, 2020-ban megindult a Déryné Program.

5. Déryné Program

A Déryné Program viszonylag új kezdeményezés, talán ezért a kutatók figyelme még nem irányult rá kellő mértékben. Az elérhető források korlátozottak, a Programmal kapcsolatos kutatások terén eddig nem készült átfogó elemzés. Mivel a témában kevés anyag állt rendelkezésemre, a dolgozatomban a Programot elsősorban leíró módon mutatom be.

A Déryné Program - a Program nevét Déryné Széppataki Rózáról, az első magyar opera-énekesnőről és színésznőről kapta, aki jelentős szerepet játszott a magyar színházművészet kialakulásában - egy olyan kezdeményezés, melynek fő célja, hogy a minőségi színházi kultúra mindenki számára elérhető legyen. Elsődlegesen olyan kistérségekre juttatják el a programot, ahol pénzügyi vagy földrajzi akadályok miatt nincs lehetőség a kultúrához való hozzáféréshez. Így a Déryné Program a kultúra utaztatásával próbálja leküzdeni ezeket az akadályokat. (Kis, 2022) „Valamint fő célkitűzésünk, hogy enyhítsük a kulturális életben meglévő aránytalanságokat, és a teljes magyarországi lakosságot hozzájuttassuk a színházi előadások élményéhez.” (Kis, 2022:99)

A 2020-ban indult Déryné Program mottója a: Színház mindenkinek! Egy olyan kulturális misszió, melynek célkitűzése, hogy a vidéki kulturális életet fellendítse, és minél több minőségi színházi előadást juttasson el a legkisebb településekre is. Emellett igyekszik minél nagyobb körben bevonni a magyar színházi élet résztvevőit, a színházak mellett az alkotótársulatokat, kultúrafogyasztókat és az intézményeket, hogy ezek által megteremtsék a színházi előadásokra az igényt. (Déryné Program, 2024)

A Program többféleképpen támogatja a magyar színházi szférát. Ezek közé tartozik, hogy a befogadó intézményekben a nézők ingyenesen, vagy 200 Ft-os jegyáron tudják megtekinteni az előadást, vagy az alkotóknak finanszírozzák egy előadás létrehozását, valamint a befogadóhelyeknek minimális összegért közvetítik ki a színházi darabokat. A részt vevő befogadó színházak számtalan előadás közül választhatnak, hogy minél változatosabb, a helyszínhez megfelelő produkciót tudjanak keresni. (Kis, 2022)

5.1. A Déryné Program alprogramjainak bemutatása

A Déryné Programot a Déryné Közhasznú Nonprofit Kft működteti, és kultúrstratégiai intézménye a Nemzeti Színház. A misszió négy alprogrammal rendelkezik, így egységekre tagolja a különböző célkitűzéseket. A négy alprogram: Déryné Társulat, Országjárás, Barangoló és Vándorszínház. Eddig 644 település regisztrált a Programba, 1194 megvalósult előadást láthatott a közönség. (Déryné Program, 2024)

Az **Országjárás alprogram** fő célja, hogy már korábban bemutatott színházi előadásokat utaztatnak befogadó intézményekbe. Ehhez rendelkezni kell olyan előadással, amely alkalmas arra, hogy utazzon. Ebbe a Programba csak olyan produkció kerülhet be, amelyet a Déryné Program 8 főből álló szakmai bizottsága megszavazott. A bizottság az előadást személyesen vagy videófelvételtől tekinti meg, és különböző szempontokat vesznek figyelembe. Pontozzák az előadások minőségét, közösségépítő üzenetét, az előadás árának realitását, mennyire tudnak igazodni a folyamatosan változó színpadokhoz, valamint az utaztatás feltételeit. (Kis, 2022)

A Program mindig segít az intézményeknek megtalálni a legmegfelelőbb előadást, amelyet technikailag be tud fogadni az adott befogadó intézmény, és anyagilag is finanszírozza az előadások utaztatását. (Déryné Magazin, 2020) A 2023-as évben az Országjárás alprogram keretein belül 444 előadást tekinthetett meg a közönség, amely összesen 117 277 főt jelentett 396 településen. (Déryné Közhasznú Nonprofit Kft., 2024)

A **Déryné Társulat** a Déryné Programon belül megalakult kis létszámú saját társulat. Célkitűzésükben áll vállalni azt a társadalmi küldetést, amely színházi előadásával megteremt egy olyan egységet, amelyre mindenki közös alapértékként tekinthet. (Déryné Program, 2024) A társulat 16 tagból áll, és 2023-ban a műsorán 15 előadás szerepelt, melyből kettőt mutattak be újonnan. Elsősorban magyar szerzők műveit kívánják bemutatni, melyekre napjaink gondolatvilága jellemző. (Déryné Közhasznú Nonprofit Kft., 2024)

A **Vándorszínház alprogram** elsősorban a Déryné Társulat előadásaira fektet hangsúlyt. Kiemelt feladata, hogy a kulturálisan elszigetelt kis falvakba juttasson el minőségi színházi előadásokat. Törekednek komplex, egész napot felölelő programok összeállítására. Ezen kívül részt vesznek az Erzsébet-táborokban, ahol a gyerekek számára igyekeznek bővíteni a kulturális lehetőségeket. Továbbá a Vándorszínház alprogram együtt dolgozik színműképző egyetemekkel, ahol a hallgatóknak lehetőségük van egy kiválasztott vizsgaelőadással utazni, mely által gyakorlatot tudnak szerezni. (Kis, 2022)

A **Barangoló alprogram** elsődleges célja a pályájuk elején lévő előadóművészek és kőszínházi struktúráján kívüli alkotóközösségek szakmai támogatása. A pályakezdő fiatalok mentori támogatás mellett tudnak saját produkciót létrehozni, bemutatkozásuk által egy szélesebb közönség ismerheti meg. Később ezek a produkciók nagy valószínűséggel bekerülnek az Országjárás vagy a Vándorszínház alprogramba. (Déryné Program, 2024) Az alkotók egy előre megírt rendezői koncepcióval, valamint egy költségvetési tervvel tudnak pályázni a Programba. A bekerülésről és arról, hogy kik kapnak támogatást a szakmai bizottság szavaz. 2022-ben elindították a Barangoló Drámaíró Műhelyt, ahol a kiválasztott alkotóknak mentori segítséggel lehetőségük nyílik arra, hogy megírják önálló egész estés színdarabjaikat. (Kis, 2022)

2023-ban a Barangoló alprogramban összesen 6 előadás került bemutatásra. A barangoló Drámaíró Műhely pályázatára 51 jelentkezés érkezett be, melyből a szakmai bizottság döntése alapján 4 alkotónak volt lehetősége a mentorprogramban résztvenni. (Déryné Közhasznú Nonprofit Kft., 2024)

5.2. Új alprogramok a Térségi Kulturális Mintaprogram keretein belül

2023 őszén a Déryné Program csatlakozott a Térségi Kulturális Szolgáltatások Mintaprogramhoz, mely a Petőfi Kulturális Program nevet viseli, és új alprogramokkal bővült a misszió. Ezáltal a fiatalabb korosztály számára is elérhetőbbé szeretnék tenni a kultúrát. (Déryné Közhasznú Nonprofit Kft., 2024)

A **KultUp – Belenősz a kultúrába!** egy középiskolásoknak szóló kezdeményezés. Célja, hogy középiskolások számára közelebb hozzák a kultúrát élménypedagógiai fejlesztéssel. A Program elsősorban a témanapra épül, amely regisztrált középfokú oktatási intézményekben rendhagyó órák keretein belül zajlik. Ezek a foglalkozások nemcsak egy színházi élményt biztosítanak, de közösségteremtő és közösségfejlesztő hatásuk is van. A témanap különböző elemekből állhat, mely az iskolákra vonatkozóan egyedi és testreszabott. Egy egész iskolai tanítási napot foglal magába. Megvalósulhat színházi előadásként, tantermi színházi előadásként, rendhagyó irodalom óráként, valamint interaktív művészeti produkcióként. (KultUp, 2024)

2023-ban a Déryné Program csatlakozott a Petőfi Kulturális Programhoz. Ennek keretében a KultUp mintájára létrejött a **Vitéz László alprogram**, mely óvodásoknak szól. Vidéki befogadóhelyeken 50 óvodai foglalkozást szeretnének tartani, hogy a legkisebbekkel is megszerettessék a színház világát. (Déryné Közhasznú Nonprofit Kft., 2024)

A Vitéz László alprogram az óvodás korosztályra fektet hangsúlyt. Célja, hogy bevezesse a legkisebbeket a színház élményvilágába, ezzel megalapozva a kultúrára való nevelést. Megalapozva a következő színházlátogató generációt. Az óvodákban délelőtti foglalkozás keretében zajlanak a fejlesztések, melyhez bábelőadás, drámajáték, táncház, valamint kézműves alkotómunka tartozik. (Déryné Program, 2024)

2021. július 14. és 18. között rendezték meg az első **Déryné Fesztivált** Sátoraljaújhelyen. Egy olyan fesztivál létrehozása volt a cél, ahol családok, idősek és kisgyermekesek egyaránt megtalálják a kedvükre való szórakozást. Programjai közé tartozik számos színházi előadás, zenés est, interaktív játék és koncert. 2023-ban az ötnapos rendezvénysorozaton több, mint 5000 látogató volt jelen. (Déryné Közhasznú Nonprofit Kft., 2024) A Déryné Fesztivál a Déryné Program missziója, egy nyári rendezvénysorozatba összefoglalva. Családbarát fesztivál, ahol a szórakozás mellett a minőségi művelődésen is van a hangsúly. 2024-ben először került megrendezésre a KultCamp, mely a Déryné Program és a Rákóczi Szövetség együttműködése által jött létre. A tábor a KultUp program záróeseménye, amely egy közösségépítő fesztivál, egyben fesztivál és tábor. A táborba közel 350 magyarországi és határon túli középiskolás látogatott el. A tábor fő missziója a tehetséggondozás, valamint, hogy a fiatalok közelebb kerüljenek a színházhoz és a művészetekhez. (Déryné Fesztivál, 2024)

5.3. A Déryné Program jövőbeni céljai

A Déryné Program fő küldetése, hogy egyre több emberhez eljusson a színház, és minél többen megismerjék a Déryné Programot. Célja, egy színházkedvelő közönség utánpótlás nevelése, melyhez egyre több alprogramot hoznak létre.

2024-ben a **Határtalan Program** is megvalósul, melynek keretei között már a határokon túlra is eljut a program célja. A program során Erdélyben 21 helyszínen terveznek előadást tartani, így a kint élő magyar ajkú lakosok számára is lehetőség lesz a magyar nyelvű előadást megtekinteni, melynek célja, hogy a magyar ajkú kisebbségek számára is elérhető legyen a kultúra. (Déryné Közhasznú Nonprofit Kft., 2024)

A **Lázár Ervin Program** fő célja, hogy kulturális élményt biztosítson a 6-14 éves (általános iskolás) korú diákok számára. A program során minden általános iskolás osztálynak lehetősége van ingyenesen megtekinteni bármilyen kulturális produkciót. (Déryné Program, 2024)

A Kulturális és Innovációs Minisztérium Kultúráért Felelős Államtitkársága a 2024/2025-ös tanévre kifejezetten a Déryné Nonprofit Kft.-t kérte fel a Lázár Ervin Program lebonyolítására. A Déryné Program az erre kapott támogatásból új szakmai koncepciót, valamint infrastrukturális háttérrel kíván kialakítani, amihez elsősorban egy weboldal létrehozása volt a fő cél, a jó átláthatóság, az információ gyorsabb terjesztése, és a közönség bevonása céljából. (Déryné Közhasznú Nonprofit Kft., 2024)

A Lázár Ervin Program célja, hogy minden köznevelésben tanuló diák számára egyenlően elérhető legyen a kultúrához való hozzáférés. Törekszik kultúrákedvelő fiatalokat nevelni, hogy ezáltal biztosítva legyen a közönség utánpótlás. A következő generáció intézménylátogatási hajlandóságát szeretné biztosítani. A Klebelsberg Központ számára fontos, hogy törekedjen arra, hogy a program által a fiatalok számára csökkentse a kulturális egyenlőtlenséget, értékeik minél szélesebb körű megismertetésében támogatást nyújtson, a diákok művészeti élményben részesüljenek, erősítse a hazai előadó-művészeti szférát, valamint fejlessze a fiatalok számára a nemzeti identitástudatot. (Klebelsberg Központ, 2024)

5.4. A Déryné Program számokban

A színházlátogatás Magyarországon hagyományosan fontos szerepet tölt be a kulturális életben, de a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) adatai szerint csökkenés jellemző, hisz 2019-ben 7,9 millió, 2023-ban 6,8 millió látogatót fogadtak (a pandémiás években értelemszerűen még alacsonyabbak a számok). Ez bizonyítja, hogy a vidéki közönség érdeklődéssel fogadta a Programot és a COVID után elkezdett visszatérni a kulturális élet (KSH, 2024)

Év	Színház	Előadás, ezer	Százezer lakosra jutó előadás	Látogatás, ezer	Ezer lakosra jutó látogatás
2019	211	37	379	7 983	817
2020	210	19	195	4 411	452
2021	233	17	180	3 250	335
2022	247	30	308	6 264	647
2023	240	31	320	6 890	719

1. táblázat – Előadások és látogatások száma 2019 és 2023 között (Forrás: saját szerkesztés, a KSH adatai alapján)

A Déryné Program, amelyet 2020-ban indítottak, hatással volt a magyar vidéki színházi életre. A Program célja az volt, hogy a művészeteket közelebb hozza a vidéki közönséghez, és lehetőséget biztosítson számukra a színházi élmények megélésére. Az elmúlt években több mint 1100 előadást szerveztek országszerte 644 településen. Sajnos ennek ellenére még mindig elmondható, hogy az igény a színházi előadásokra csökken, ugyanis a vírus előtti időben többen látogattak színházi előadásokat. (Déryné Program, 2024)

6. A témához kapcsolódó előzetes kutatások bemutatása

Az elmúlt években, évtizedekben több hazai kutatás készült a kultúrafogyasztási szokásokról, melyekben a színházlátogatási szokásokat is vizsgálták. Ebben a részben ezeket a kutatási eredményeket mutatom be. A Déryné Programmal kapcsolatban tudományos kutatások még nem születtek (ezért is tekinthető úttörő munkának a dolgozatom).

Egy, a felnőtt lakosság körében végzett országos reprezentatív kutatásból kiderül, hogy lakosság kétharmada egyáltalán nem jár színházba (n=1018). A színházlátogatás nem a legelterjedtebb aktív szabadidős tevékenység a vizsgálat szerint. Ennek ellenére mégis van egy stabil közönség (23%), amely rendszeresen látogatja az előadásokat. A színházlátogatás a magasan iskolázottak, a budapestiek és a jómódúak körében a legelterjedtebb. (Juhász – Fintor, 2024). Ezek az eredmények egybeesnek a Magyar Ifjúságkutatás adataival. (Bauer et.al.2017).

Kuti (2009) tanulmányában a két nem kultúrafogyasztási szokásait hasonlította össze (N= 15 660). Megállapította, hogy a nők a kultúra szinte minden ága iránt sokkal érdeklődőbbek, mint a férfiak (kivéve a filmek, könnyűzene). Az utóbbi évek alatt a férfi színházlátogatók száma csaknem a felére csökkent. A színházak „elnőiesedő” közönsége miatt az előadások látogatása egyre kevésbé lesz családi program, és a kapcsolatban élőknek közös időtöltés. Hiába vagyunk a 21. században, a párkapcsolatokban még mindig erősebb a férfiak befolyásoló szerepe, így a nők kulturális szokásokban is kénytelenek alkalmazkodni. Ez is

hozzájárul az egyre jobban csökkenő kultúrafogyasztáshoz. A korosztályok közötti kulturális érdeklődés is sokkal jobban különbözik egymástól, csak úgy, mint a nemek közötti eltérés. Nagyon nehéz a fiatal korosztály érdeklődését felkelteni és fenntartani, még szervezett színházlátogatásokkal is. Az internet hódítása sem segíti a kulturális értékek továbbadását.

Pavluska – Jakopánecz – Törőcsik (2018) kutatási eredményei is megerősítik azt a megállapítást, hogy a nők nagyobb érdeklődést mutatnak a színház iránt, mint a férfiak (N=1038). Emellett azt is megfigyelték, hogy a színházlátogatás a társadalmi státusztól is függ. A fiatalok, a magas iskolázottságúak, a városiak és a jómódúak gyakrabban járnak színházba. Ami a műfaji tendenciát illeti, a vígjátékok, musicalok és rockoperák a legnépszerűbbek. A válaszadók többsége általában a könnyed, szórakoztató előadásokat részesíti előnyben. A klasszikus drámák és operák iránti érdeklődés kisebb, míg a bábelőadások, a balett- és az alternatív előadások a legkevésbé népszerűek. A kulturális programok iránti attitűdök elemzése alapján elmondható, hogy a válaszadók fontosnak tartják a szórakozást és az elgondolkodtató tartalmakat is. Ugyanakkor a korszellem és a divat kevésbé befolyásolja a választásaikat. Emellett az is elmondható, hogy a pénzhiány és az időhiány a leggyakoribb akadály a színházlátogatás során.

Sepsi – Szabó (2022) tanulmánya a magyar színházzsociológia helyzetét és a színházi kutatás legújabb eredményeit foglalja össze. A tanulmány bemutatja négy európai ország színházi rendszereit. A kutatás kitér a nézői preferenciákra, a színház társadalmi szerepére és a különböző országok közötti különbségekre. A színházantropológia eredményeit is beépítve a kutatás komplex képet ad a színházról, mint társadalmi jelenségről. A tanulmány kiemeli, hogy a színház nemcsak szórakozás, hanem a társadalmi kérdések megvitatásának terepe is lehet. A kutatás eredményei alapján elmondható, hogy a színházlátogatás a társadalmi státusztól és az egyéni preferenciáktól függ. A fiatalok, a magas iskolázottságúak és a városiak gyakrabban járnak színházba. A könnyed, szórakoztató műfajok a legnépszerűbbek, míg a klasszikus drámák és operák kevésbé vonzóak.

Héjja – Lehotka – Dragony (2020) kutatása a színházi nevelés kapcsán is fontos a témát illetően, hisz azt vizsgálja, hogy a 4. és 6. osztályos gyermekek milyen rendszerességgel látogatnak színházi és bábszínházi előadásokat (N=2057). A kutatás eredményei szerint a gyermekek leggyakrabban színházi előadásokon vesznek részt, míg a tánc- és néptáncelőadások kevésbé népszerűek. A pozitív hozzáállás szorosan összefügg a látogatottsággal: minél gyakrabban vesznek részt egy adott típusú eseményen, annál jobban tetszik nekik. A városi gyerekek több kulturális eseményen vesznek részt, mint a falun élők, azonban a megyék között jelentős eltérések vannak. Szintén megállapították, hogy a

színházlátogatás kedveltségét tekintve kiemelkedő azoknak a száma, akik nagyon szeretnek, vagy szeretnek színházba járni, míg azok száma, akik nem szeretnek elenyésző. A látogatottsági adatok azt mutatják, hogy a színházlátogatás mélyen gyökerezik a társadalmi tudatban, mint a kultúrafogyasztás egyik legfontosabb formája, amelynek hagyományai a családokon és az iskolákon keresztül erősödnek.

Márkus – Miklósi – Herczegh (2023) tanulmányának célja, hogy a visegrádi országok kultúrafogyasztási szokásait hasonlítsa össze az EU-SILC adatbázis alapján. Az elemzés középpontjában a kulturális tevékenységekben való részvétel gyakorisága áll, amelyet az iskolázottság, az életkor és a nem változók alapján vizsgáltak. Az EU-SILC adatbázis az Európai Unió országaiban gyűjtött reprezentatív adatokat tartalmaz a lakosság jövedelméről, életkörülményeiről és a kulturális részvételről. Tanulmányukban a 2006-os és 2015-ös évek adatait elemezték. A kelet-közép-európai országokban, köztük a visegrádi négyekben, hasonló kulturális mintázatok figyelhetők meg. A fiatalabb, magasabb iskolai végzettséggel rendelkező személyek gyakrabban vesznek részt kulturális tevékenységekben. A vizsgált időszakban (2006-2015) a kultúrafogyasztás gyakorisága némileg nőtt a legtöbb országban, de eltérések figyelhetők meg az egyes országok és tevékenységek között. Az eredmények azt mutatják, hogy a kulturális fogyasztás nemcsak egyéni választás kérdése, hanem szorosan összefügg a társadalmi-gazdasági háttérrel. Az adatok alátámasztják, hogy az emberek iskolai végzettsége szorosan összefügg azzal, hogy mennyire vesznek részt kulturális programokon. Emellett az életkor és a nem is fontos tényezők: az idősebb korosztály és a férfiak kevésbé vesznek részt ilyen tevékenységekben.

7. Az empirikus kutatás bemutatása

Az empirikus kutatásom kérdőíves adatgyűjtése 2023 nyarán történt két helyszínen: tokaji Fesztiválatlanban és a veresegyházi Mézesvölgyi Nyár helyszínén. Itt lehetőségük volt a nézőknek az előadások előtt kitölteni a kérdőíveket. Mivel a nyár a könnyed kikapcsolódásról szól, így a vígjátékok, zenés darabok és koncertek nézőit kérdeztem meg. Mindkét helyszínen nézőtéri dolgozók segítették a kitöltés eredményességét az irányításom mellett, de természetesen kérdezőként is dolgoztam. Bár elég sokan voltak, akik elzárkóztak a válaszadástól, a nézők nagy része segítőkész volt, ezzel is segítve a kutatómunkámat. A két helyszínről közel azonos számú felhasználható kitöltött kérdőív érkezett. Augusztus hónapban elérhető volt a kérdőív a Veres 1 Színház hivatalos Facebook oldalán, valamint a Fesztiválatlan közönségének egy része e-mailben kapta meg a kérdőívet, így lehetőség volt az

online válaszadásra is. A válaszok értékelése időpontjáig összesen 787 eredményesen felhasználható kitöltés érkezett, ebből 234-en online és 553-an személyesen töltötték ki a kérdőívet.

A kérdőívvel célom volt, hogy feltárjam a nézők színházlátogatási szokásait, az erre fordított idő mennyiségét, az igényüket, hogy milyen előadást néznek szívesen. Célom volt átfogó képet kapni a fiatalok színházi nevelésének fontosságáról, valamint a Déryné Programról. A válaszok alapján lehetőség nyílt a színházlátogatási szokások elemzésére, valamint a látogatói élmények megismerésére.

A kérdőív az alábbi témákat tartalmazta:

1. Általános színházi attitűdök egyéni szinten és vélemények a színház és színházlátogatás megítéléséről. Adatok arról, hogy milyen egyéni élményeik vannak a színházzal kapcsolatban, illetve milyen típusú színházi előadásokat szeretnek az emberek.
2. A nézők színházlátogatási szokásai. Szempontok, amelyek alapján az előadásokra jegyet váltanak.
3. A színházi nevelés szerepe és fontossága.
4. A Déryné Program megítélése.
5. Tokaj Fesztiválatlan és a Mézesvölgyi Nyár eseményeivel kapcsolatos vizsgálat.
6. Demográfiai adatok.

7.1. Kutatási kérdések és hipotézisek

A kutatási kérdéseket és hipotéziseket Juhász-Fintor (2024), Márkus-Miklósi-Herczegh (2023), Pavluska (2014), Kuti (2009), Sári (2004) korábbi kutatásaira alapozva állítottam fel.

1. Hogyan vélekednek az emberek a színházi nevelésről? Melyek azok a készségek, amelyeket a fiatalok elsajátíthatnak, továbbfejleszthetnek a színházi előadások megtekintése által? Milyen szerepet játszik a színház a fiatalok személyiségfejlődésében?

2. Milyen mértékben van jelen a tudatosság a Déryné Programról a közönség körében? Mennyire tartják fontos kezdeményezésnek a Programot?

3. Befolyásolja-e a színházlátogatási gyakoriság a Déryné Program ismertségét? Van-e összefüggés a színházlátogatási gyakoriság és a Déryné Program iránti érdeklődés között?

4. Milyen mértékben osztják a színház iránt elkötelezettek a Déryné Program azon nézetét, hogy a színház mindenki számára elérhető legyen? A rendszeres színházlátogatók hogyan értékelik a Déryné Programot, amely a színházművészet széles körű elterjesztését tűzte ki célul?

H1. Azt feltételezem, hogy a válaszadók egyetértenek abban, hogy a színház rendkívül fontos szerepet tölt be a fiatalok nevelésében, hiszen számos képességet fejleszt, hozzájárul a fiatalok személyiségfejlődéséhez.

H2. Azt feltételezem, hogy a Déryné Program ismertsége a megkérdezettek körében elenyésző, még viszonylag ismeretlen a vizsgált közönség számára, emiatt pedig célját is kevesen ismerik.

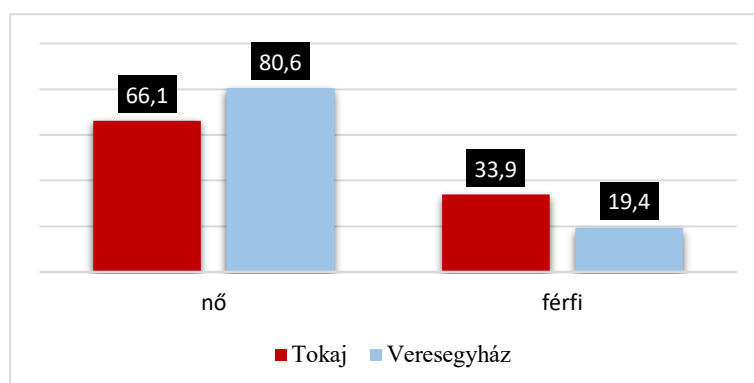
H3. Azt feltételezem, hogy azok, akik életük során 50-nél többször vettek részt színházi előadáson, nagy valószínűséggel már találkoztak a Déryné Programmal kapcsolatos információkkal. A rendszeres színházlátogatók körében valószínűleg magasabb az ismertség a Programmal kapcsolatban, hiszen ők jobban tájékozottak a színházi életről.

H4. Azt feltételezem, hogy azok, akik számára a színházlátogatás kiemelt jelentőséggel bír, egyetértenek a Déryné Program azon törekvésével, hogy a minőségi kultúra mindenki számára elérhetővé váljon. A színház iránti elkötelezettség ugyanis együtt járhat azzal a vágygal, hogy a kultúra mindenki számára elérhető legyen. Ezért feltételezhető, hogy a színházkedvelők támogatják a Déryné Program céljait.

7.2. A kutatás eredményeinek bemutatása

Kezdeként a vizsgálat tárgyát képező személyek demográfiai jellemzőit mutatom be, hogy a későbbi eredményeket megfelelő kontextusba helyezhessem. A további elemzések alapjául szolgáló demográfiai adatok bemutatása elengedhetetlen a kutatás megértéséhez.

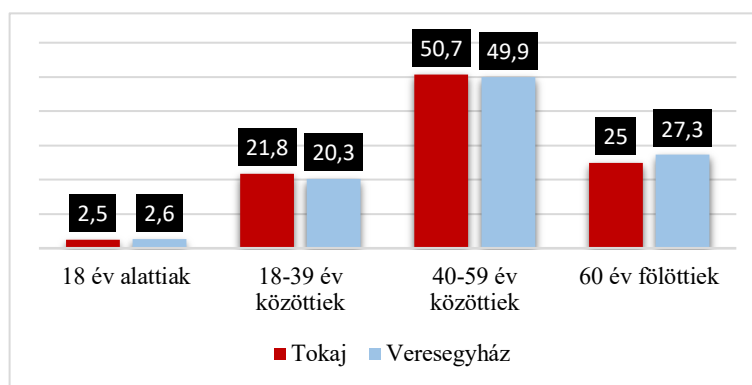
A válaszadók nemi megoszlását nézve az arányok látványosan különböznek. A Fesztiválatlanban kétszer annyi, míg a Mézesvölgyi Nyár előadásain több, mint négyszer annyi női néző adott választ (1. ábra). Ezek az eredmények nem feltétlenül azt mutatják, hogy ennyire kevés férfi néző látogatja az előadásokat, hanem azt, hogy a nők válaszadási hajlandósága nagyobb.

1. ábra – A válaszadók nemek szerinti aránya %-ban (Forrás: saját szerkesztés, 2024,

$N=787$

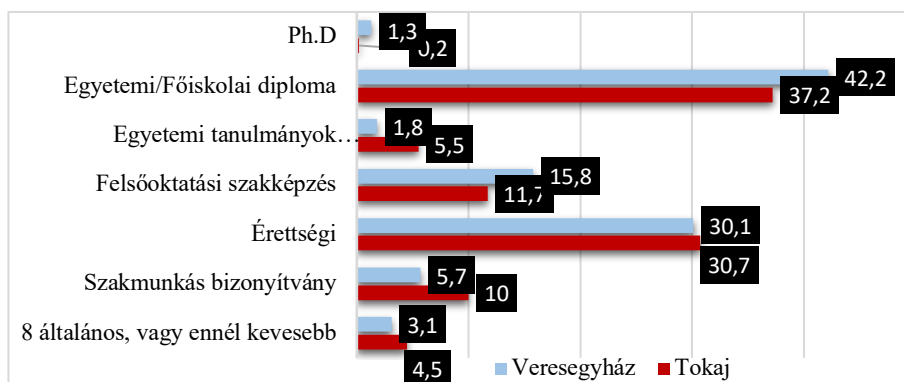
Mindkét helyszínen szinte azonos a korok szerinti megoszlás. Fontos megemlíteni, hogy a nézőszámnak csak 2,5-2,6%-a 18 év alatti, gondolok itt a középiskolásokra (2. ábra). Ennek oka nem feltétlen az érdektelenség lehet. Mivel ez a korosztály még tanuló, így anyagi lehetőségeik a szülők anyagi helyzetétől függenek, ezért vehetnek részt kevesebben az előadásokon, mert a jegyárakat nehezebben tudják megfizetni. Pedig ez az időszak a kulturális önállósodás szakasza. A fiatalok már nem csak szülőkkel, hanem inkább a barátaikkal látogatják a kulturális programokat. (Pavluska, 2014). Kimagasló a 40-59 év közöttiek érdeklődése, a nézők körülbelül 50%-a. Ebből megállapítható, hogy ez a legaktívabb korosztály mind fizikailag, szellemileg, mind anyagilag. A 60 év felettiek (25%-27,3%) akadályozhatja az életkorukból adódó rosszabb egészségi állapot, helyhez kötöttség, valamint a helyszínre való eljutás nehézsége.

2. ábra– A válaszadók korosztály szerinti aránya %-ban (Forrás: saját szerkesztés, 2024, N=787)

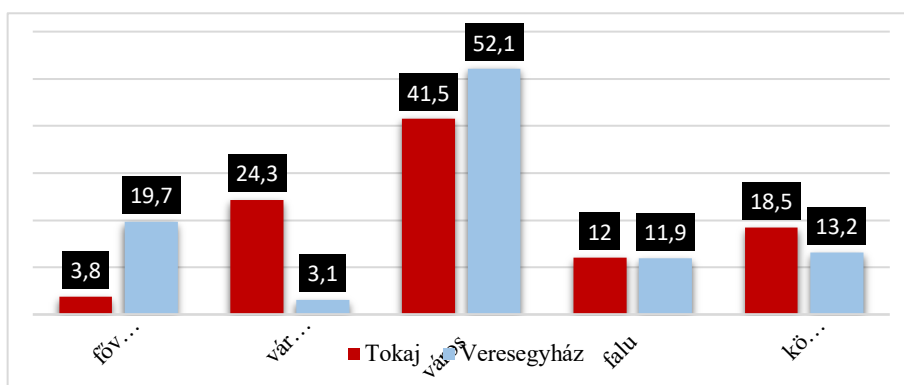
Az emberek kultúrához való viszonyát nagyban befolyásolja az iskolai végzettség. Az adott válaszokból kiderül, hogy a magasabb iskolai végzettségűeknek nagyobb az igénye a kultúra fogyasztására, mint az iskolai végzettség alsóbb szintjeivel rendelkezőknek. Iskolázottság szempontjából a legtöbben egyetemi/főiskolai diplomával rendelkeznek, ők mutatnak legnagyobb érdeklődést a magas kultúra iránt (3. ábra). Tokajban 37,2%, Veresegyházon 42,2% a diplomások aránya. Míg Tokajban a PhD tudományos fokozattal rendelkezők aránya elenyésző (0,2%), addig Veresegyházon 1,3%. Ez magyarázható a főváros közelségével, mivel ott sokkal több egyetem található. Azért is lehet ilyen alacsony az arány mindkét hely esetében, mert kevesen rendelkeznek ilyen magas végzettségi szinttel az országban. Az egyetemi tanulmányokat folytatók százalékos megoszlása ennek a tendenciának éppen az ellenkezője, míg Veresegyházon csak 1,8%, Tokajban ennek háromszorosa 5,5%. Ez magyarázható azzal, hogy az egyetemről nyáron hazalátogató hallgatók nagy számban vesznek részt a tokaji kulturális rendezvényeken. Az érettségizettek száma mindkét helyen közel azonos, ugyanakkor

a szakmunkás bizonyítvánnyal vagy alacsonyabb végzettséggel rendelkezők Tokajban (az ország északkeleti részén) vannak többen. Úgy látszik, ez az iskolaforma csak kevésbé táplálja az igényeket a kultúra iránt.

3. ábra - A végzettség szerinti arány %-ban (Forrás: saját szerkesztés, 2024, N=787)

A főváros közelsége megmutatkozik (4. ábra), mert Veresegyházon (19,7%) 5-ször annyi budapesti látogató volt, mint Tokajban (3,8%). A fővárosi színházak látogatottsága országosan jelentős részt képvisel. Közép-Magyarországon 14-szer több előadás volt, mint az észak-alföldi régióban (KSH,2022). A vármegyeszékhelyeket vizsgálva Tokaj kiugró 24,3%-át a Nyíregyháza és Miskolc közelségének tulajdonítom. A kérdőív esetében megfigyelhető, hogy magas számban vettek részt a környező városokból, Veresegyházon 52,1%, Tokajban 41,5%. Ez mindkét helyen megközelíti a közönség felét. Falvakból és községekből érkeztek a legkevesebben. A kérdésre adott válaszokból világosan kiderül, hogy a színházlátogatási, kultúrafogyasztási szokásokat egyértelműen befolyásolja a lakóhely is.

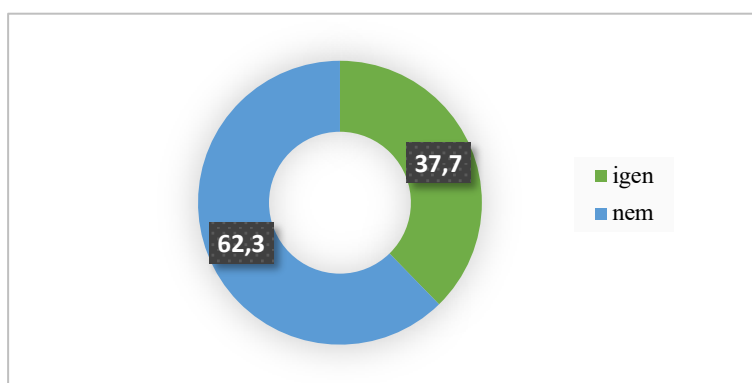

4. ábra – A válaszadók lakóhely szerinti aránya %-ban (Forrás: saját szerkesztés, 2024, N=787)

7.2.1. A Déryné Program vizsgálata és eredményeinek bemutatása

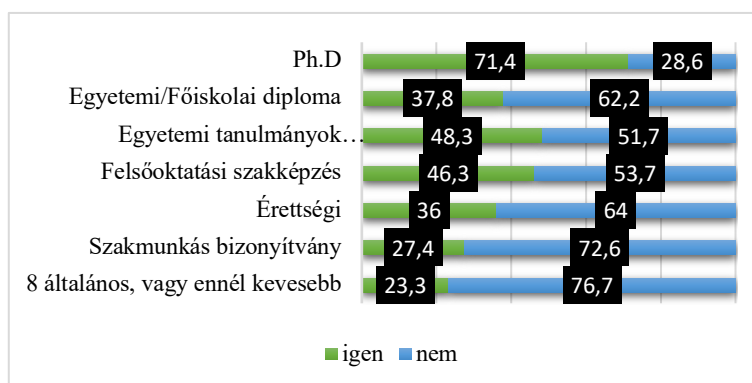
Ebben a részben a Déryné Programról kapott eredményeket szeretném bemutatni. Szemléltetem a legfontosabb eredményeket, azzal kapcsolatban, hogy hogyan értékelik a színházlátogatók a Program ismeretségét, célkitűzését.

Kíváncsi voltam arra, hogy a nézők hány százaléka találkozott már a Déryné Programmal és ismeri annak célját. A két vizsgált helyszínen hasonló eredmények születtek, így egy ábrán mutatom be az eredményeket (5. ábra). Az eredmények szerint a válaszadók alig több mint egyharmada (37,7%) volt tisztában a Déryné Program létezésével. Bár a plakátokon szerepel a Déryné Program neve, a nézők többsége nem tulajdonít ennek különösebb jelentőséget, így nem tudják, hogy egy országos program keretében vesznek részt az előadásokon. A kutatás eredményei szerint a Déryné Program népszerűsége még fejlesztésre szorul, bár egyre többet tesznek érte, hogy mindenkihez eljusson a Déryné Program létezése. A második hipotézisem teljesült.

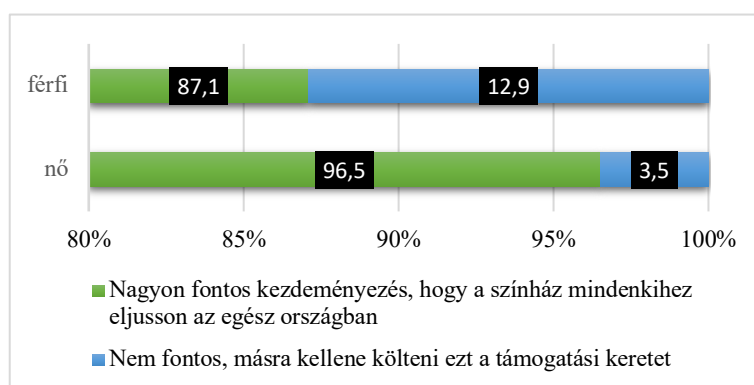
5. ábra – A Déryné Program ismertsége a kitöltők körében (%-ban) (Forrás: saját szerkesztés, 2024, N=787)

Szerettem volna vizsgálni, hogy milyen összefüggés van a Déryné Program ismertsége és az iskolai végzettség között. Mivel a két helyszínen közel azonos eredmény született, így egy ábrán szemléltetem az eredményeket (6. ábra). A kutatás eredményei szerint pozitív összefüggés van az iskolai végzettség és a Program ismertsége között. Az eredmények egyértelműen kimutatták, hogy az iskolai végzettség szoros kapcsolatban áll a Program ismertségével. Minél magasabb iskolai végzettséggel rendelkezik valaki, annál nagyobb valószínűséggel hallott már a Programról. Ez a tendencia arra is utalhat, hogy a magasabb iskolázottságú egyének általában nyitottabbak az új információkra, és nagyobb érdeklődést mutatnak a különböző fejlesztési programok iránt.

6. ábra – A Déryné Program ismertsége iskolai végzettség alapján (%-ban) (Forrás: saját szerkesztés, 2024, N=787)

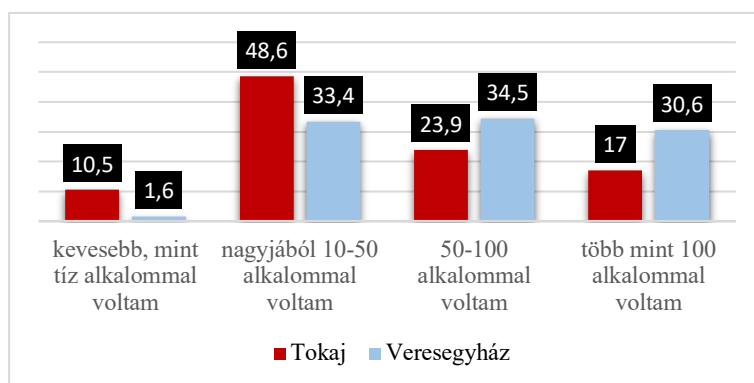
A felmérés eredményei szerint a Déryné Program ismertsége alacsony, azonban a megkérdezettek túlnyomó többsége, több mint 90%-a támogatja annak céljait. Ez azt mutatja, hogy a színházhoz való hozzáférés fontosságát széles körben elismerik, még azok is, akik nem ismerik a Programot személyesen. A nemek között azonban érdekes különbség figyelhető meg (7. ábra): A nők valamivel nagyobb arányban (3,5%) tartják fontosnak a Programot, mint a férfiak (12,9%).

7. ábra – A Déryné Programról alkotott vélemény nemek alapján (%-ban) (Forrás: saját szerkesztés, 2024, N=787)

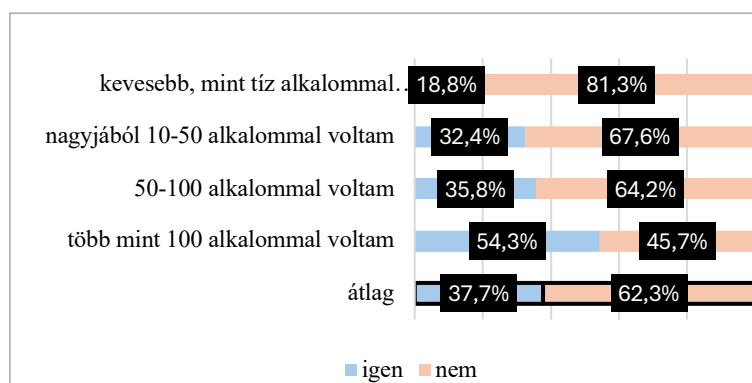
A kérdőívben rákérdeztem arra is, hogy eddigi életükben hány alkalommal jártak színházban a vizsgált nézők. A felmérés eredményei szerint a színházlátogatási gyakoriság tekintetében jelentős eltérés mutatkozik a két vizsgált település között. (8. ábra) A veresegyházi nézők szignifikánsan gyakrabban vettek részt színházi előadásokon, mint a Fesztiváltkatlan nézői. Ez a különbség valószínűleg azzal magyarázható, hogy Veresegyház közelsége miatt a lakosok könnyebben eljutnak Budapest számos színházába, míg Tokajban és környékén kevesebb színházi lehetőség áll rendelkezésre. A válaszokból kiderül, hogy a Veresegyházra látogatók

több alkalommal néztek már színházi előadást. Veresegyházon a nézők 30,6%-a, míg Tokajban csak ennek a fele (17%) járt több, mint 100 alkalommal színházban.

8. ábra – A színházlátogatás gyakorisága (%-ban) (Forrás: saját szerkesztés, 2024, N=787)

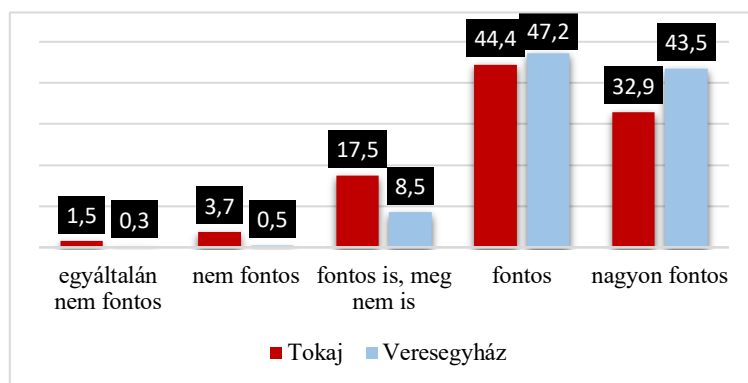
Az előző kérdésnél bemutattam a kitöltők színházlátogatás gyakoriságát. Szerettem volna megvizsgálni, hogy milyen arányban jelenik meg a gyakori színházlátogatók körében a Déryné Program ismerete. Elmondható, hogy a színházlátogatás gyakorisága szignifikánsan befolyásolja a Déryné Program ismertséget. A kutatás eredményei egyértelműen kimutatták (9. ábra), hogy a színházlátogatási gyakoriság szoros összefüggésben áll a Déryné Program ismertségével. Minél gyakrabban jár valaki színházba, annál nagyobb valószínűséggel hallott már a Programról. Ez a tendencia arra utal, hogy a rendszeres színházlátogatók nyitottabbak a kulturális eseményekre és tájékozottabbak a hazai színházi életben. Azoknak, akik több, mint 100 alkalommal látogattak valamilyen színházi előadást életük során 54,3%-a ismeri a Programot, ezzel szemben, akik kevesebb mint 10 alkalommal jártak színházban, csak 18,8%-a ismeri. Így a harmadik hipotézisem teljesült.

9. ábra – A színházlátogatás gyakoriságának összefüggése a Déryné Programmal (%-ban)

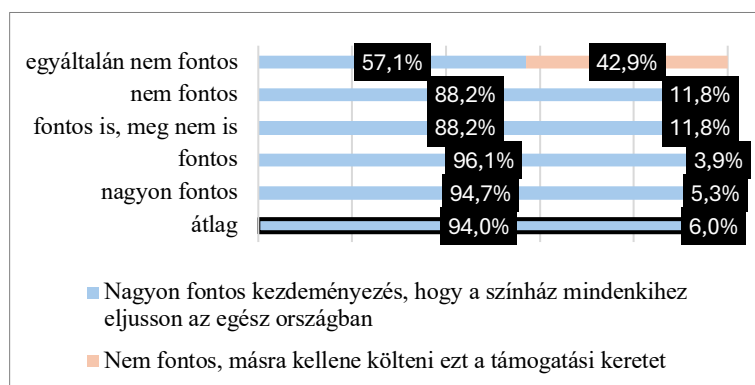
(Forrás: saját szerkesztés, 2024, N=787)

A felmérésben résztvevők többsége számára a színházlátogatás kiemelt fontosságú szabadidős tevékenység (10. ábra). Mind Tokajban, mind Veresegyházon a megkérdezettek jelentős része (44-47%) nyilatkozott úgy, hogy fontos, vagy nagyon fontos számára a színházlátogatás. Ez az eredmény azt mutatja, hogy a színháznak jelentős szerepe van a megkérdezett nézők számára a kulturális szabadidős tevékenységek eltöltésében.

10. ábra – A színházlátogatás fontossága a válaszadók körében (%-ban) (Forrás: saját szerkesztés, 2024, N=787)

Kutatásom során szerettem volna választ kapni arra, hogy milyen összefüggésben áll a színházlátogatás fontossága a Déryné Programról alkotott véleményekkel. Azt feltételezem, hogy azok, akik számára a színházlátogatás kiemelt jelentőséggel bír, egyetértenek a Déryné Program azon törekvésével, hogy a minőségi kultúra mindenki számára elérhetővé váljon. A színház iránti elkötelezettség gyakran jár együtt azzal a vágygal, hogy a kultúra mindenki számára elérhető legyen. Ezért feltételezhető, hogy a színházkedvelők támogatják a Déryné Program céljait. Ezt az eredmények is bebizonyították. A kapott válaszokból megállapítható (11. ábra), hogy a színházlátogatás fontossága szignifikánsan befolyásolja a Déryné Program fontosságáról alkotott véleményt. Az eredmények tehát alátámasztották feltételezésemet: a megkérdezettek 94,7%-a számára nagyon fontos a színházlátogatás, egyetértett a Déryné Program fontosságával, szemben azoknak az 57,1%-ával, akik számára ez kevésbé fontos. A kutatás eredményei egyértelműen mutatják, hogy a színházkedvelők nagyobb valószínűséggel osztják a Déryné Program azon célját, hogy a kultúra mindenki számára elérhetővé váljon. Így a negyedik hipotézisem teljesült.

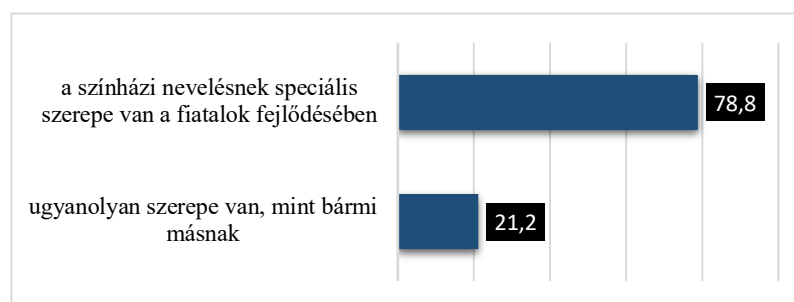
11. ábra – A színházlátogatás fontosságának összefüggése a Dérnyé Programmal (%-ban)

(Forrás: saját szerkesztés, 2024, N=787)

Nagyon fontosnak tartom, hogy már gyermekkorban kialakuljon a színház és a kultúra szeretete. A színház szeretetének kialakulása szempontjából a gyermekkor az egyik legfogékonyabb időszak. A szülők és a pedagógusok felelőssége, hogy ezt a lehetőséget kihasználják. Sajnos azonban tapasztalataink szerint egyre kevesebb fiatal találkozik a színházzal, ami komoly aggályokat vet fel a jövő generációk kulturális nevelésével kapcsolatban.

A fiatalok magas kultúra iránti érdeklődése jelentős mértékben csökkent az elmúlt években. Az ifjúság nagy részének alacsony a kulturális igénye. A kultúra iránti érdeklődésük folyamatosan hanyatlik. A fiatalok számára a legfontosabb kultúraközvetítők a pedagógusok, tanítók, könyvtárosok. viszont egyre nagyobb az érdeklődés-csökkenés az ő részükről is, így a „közönségutánpótlás-nevelés” veszélybe kerül. Ha ők is elvesztik az érdeklődésüket a magas kultúra iránt, akkor másokét aligha sikerül felébreszteni. (Kuti, 2009)

A kutatás eredményei szerint a megkérdezettek többsége, közel 80%-a egyetértett abban, hogy a színházi nevelésnek rendkívül fontos szerepe van a fiatalok személyiségfejlődésében, míg mindössze 20% vélekedett úgy, hogy a színház hatása nem különbözik más nevelési tényezőkétől. (12. ábra)

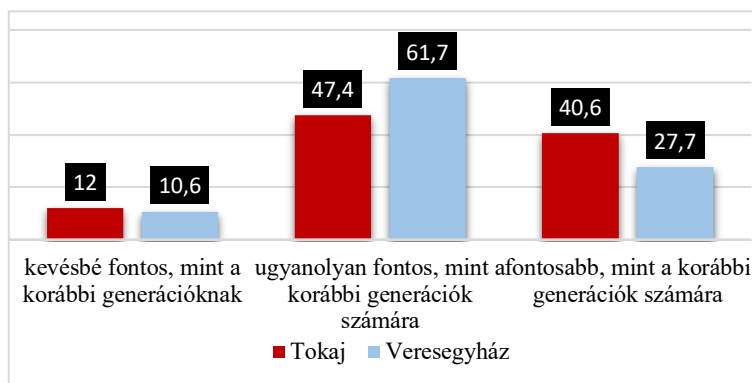
12. ábra – A színházi nevelés szerepe (%-ban) (Forrás: saját szerkesztés, 2024, N=787)

A színházi nevelés nemcsak szórakozás, hanem egy rendkívül hatékony eszköz a személyiség sokoldalú fejlesztésére. Segít a gyerekeknek, hogy kreatív, empátikus, önálló és társadalmilag érzékeny felnőttekké váljanak. A színházi előadások által fejlődhet az empátia, és az érzelmi intelligencia, új ismereteket sajátíthatnak el, egy közösségi élményt szerezhetnek, fejlődhet a kritikai gondolkodásuk, lehetőségük teremődik különböző kultúrák megismerésére.

A válaszadók több mint 90%-a úgy véli, hogy a színházlátogatás fejleszti a fiatalok érzelmi intelligenciáját, szövegértését, logikus gondolkodását, koncentrációs képességét, a klasszikus művek iránti érdeklődését és társadalmi készségeit. A megkérdezettek úgy gondolják, hogy a színházi előadások megtekintése **teljes mértékben fejleszti** a fiatalok alábbi készségeit:

érzelmek átélése/empatikus készség	51,4%
szövegértés, a történet követésének megértése	62,0 %
logikus gondolkodás, művészetelemzés	41,7 %
a koncentráció készség	56,0 %
klasszikus művek megismerése	55,3 %
a közösségi élményből eredő alkalmazkodás készség	61,8 %.

Annak ellenére, hogy a digitális világ egyre nagyobb szerepet játszik a fiatalok életében, a válaszadók jelentős része továbbra is fontosnak tartja a színház szerepét a fiatalok nevelésében (13. ábra). Ez a tendencia mind Tokajban, mind Veresegyházon egyaránt megfigyelhető, ahol a válaszadók többsége úgy véli, hogy a színháznak ugyanolyan fontos szerepe van a fiatalok életében, mint korábban. A Fesztiválatlan közönsége körében 13%-kal többen nyilatkoztak úgy, hogy a színházi nevelés a fiatalok számára fontosabb, mint a korábbi generációk esetében. Így végül az első hipotézisem is teljesült.

13. ábra– A színházi nevelés fontossága a válaszadók szerint (%-ban) (Forrás: saját szerkesztés, 2024, N=787)

7.2.2. A színházlátogatási szokások vizsgálata és az eredmények bemutatása

A kérdőív összeállításakor szerettem volna kitérni arra is, mely okok ösztönzik az embereket színházlátogatásra. Mik azok a szempontok, amelyeket figyelembe vesznek egy-egy előadás megtekintése előtt (távolság, anyagiak, a darab témája, rendezője, színészei, az előadás hossza, van-e partner az előadás megtekintéséhez). Arra is rákérdeztünk, hogy honnan értesülnek általában a kulturális eseményekről, valamint mi motiválná őket a még több kultúra fogyasztásában.

Először arra vártam válaszokat, hogy melyek azok a szempontok, amelyek befolyásolhatják az előadás választását és mik a színházlátogatási motivációk.

Az 2. táblázatban azok a szempontok találhatók, melyeket egy előadás kiválasztásánál az emberek figyelembe vehetnek. A táblázatban az látható, hogy mely szempontokat tartanak a válaszadók fontosnak, vagy éppen kevésbé fontosnak. Ezek a szempontok komplexebb vizsgálatához faktorelemzést végeztem. A faktorelemzés egy dimenziócsökkentő statisztikai eljárás és célja, hogy új változók (látens változók, melyeket faktoroknak nevezünk) segítségével együttesen mérjem a hasonló információtartalmú eredeti kérdéseket.

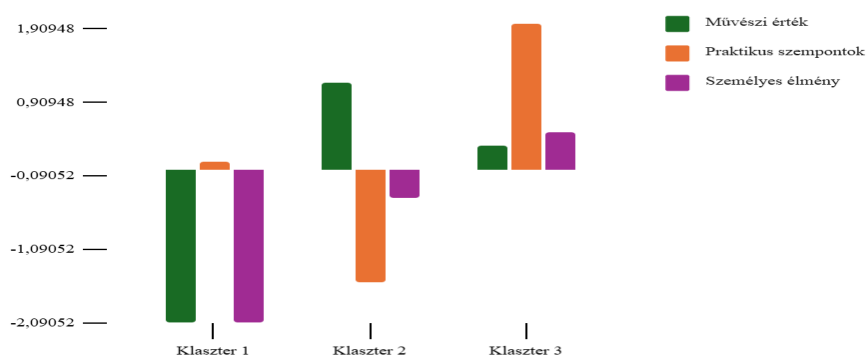
	Egyáltalán nem fontos	Inkább nem fontos	Inkább fontos	Teljes mértékben fontos
A színház megítélése	22,3 %	20,8 %	37,2 %	19,7 %
A darab szereplői, színészek	9,6 %	13,5 %	42 %	34,9 %
A darab témája, hangulata	1,5 %	4 %	36,1 %	58,4 %
A darab írója, rendezője	23,1 %	35,3 %	29,9 %	11,7 %
A jegy ára	17,8 %	30,9 %	36,5 %	14,8 %
Az előadás hossza	50,1 %	29,1 %	14,9 %	5,9 %
Van-e partner az előadáshoz	19,9%	13,1%	23,5%	43,5%
A színház megközelíthetősége	22,6%	21,7%	35,9%	19,9%

2. táblázat - Befolyásoló szempontok egy előadás kiválasztásánál (%-ban) (Forrás: saját szerkesztés, 2024, N=787)

A faktorelemzés eredménye az, hogy a felhasznált kérdéseket összesen 3 szignifikánsan eltérő információtartalmú faktorba (új változóba) csoportosítottam, melyek esetében a következők¹:

- **Művészi érték:** Társulat megítélése, színészek és szereplők, író, rendező szempontjai.
- **Praktikus szempontok:** Jegyár, darab hossza, távolság a színháztól szempontjai.
- **Személyes élmény:** előadás hangulata, témája és hogy van-e partnere az előadáshoz szempontjai.

A faktorok segítségével a továbbiakban már a válaszadókat csoportosítom, ez a klaszterelemzés módszere. Vizsgálatom során „K-means” klaszterelemzési módszert² használtam. A kapott klaszterek (csoportok) esetében az 14. ábrában azt mutatom meg, hogy az egyes faktorok átlagértékei milyenek: a pozitív értékek azt jelentik, hogy ebben a klaszterben a válaszadóknak a vizsgált szempont fontos, míg a negatív értékek azt jelentik, hogy a vizsgált szempont nem fontos.

14. ábra– Az előadás kiválasztását befolyásoló szempontok klaszterei (Forrás: saját szerkesztés, 2024)

Megjegyzés: a klaszterelemzésbe bevont minta elemszáma 767 fő.

¹ A három új faktor együttesen a kiinduló változók információtartamának (teljes varianciának) 34,58 százalékát testesítik meg, mely elfogadhatónak tekinthető.

² A klaszterelemzési módszereken belül a „K-means” módszer egy iteratív eljárás, lényege pedig az, hogy középpontokat választ ki, majd ezek a középpontok közül azokat választja ki, melyek esetében a középpontoktól mért távolságok az egyes csoportokon belül a lehető legkisebbek (azaz a csoportokra a belső homogenitás jellemző, így az egy csoportba tartozó megfigyelések hasonlóak egymáshoz), míg más csoportok középpontjai a lehetőleg távolabb vannak (azaz a csoportokra egymáshoz viszonyítva heterogenitás jellemző, a különböző csoportokba tartozó megfigyelések különböznek egymástól).

A különböző klaszterekbe tartozó válaszadói csoportokat elsőként az előadást befolyásoló tényezők fontossága alapján jellemezem. (3. táblázat).

	<i>A klaszter létszáma, részaránya és az előadást befolyásoló tényezők fontossága</i>
Klaszter 1.	188 fő, 24,5% Az előadás szereplői, készítői és azok megítélése, valamint az, hogy mi a darab témája, illetve van-e partnere az előadáshoz egyáltalán nem fontos számukra. A jegy ára, a színház közelsége, illetve a darab hossza azonban már valamelyest befolyásolják őket abban, hogy mely színházi előadást választják.
Klaszter 2.	291 fő, 37,9% Az előadás művészi értéke, ami igazán meghatározza a döntésüket: fontos számukra, hogy mely társulat és milyen készítőik alkotják a darabot. Az olyan praktikus szempontok, mint az előadás hossza, a színház közelsége, vagy a jegy ára, nem fontos számukra. Az, hogy mi a darab témája, van-e partnere az előadáshoz sem igazán befolyásolják, mely darabokat választják.
Klaszter 3.	288 fő, 37,5% A praktikus szempontok, mint a jegy ára, a színház távolsága és az előadás hossza döntő számukra az előadás választásakor. A társulat, annak megítélése, valamint az, hogy mi a darab témája, és van-e partnerük az előadáshoz, szintén fontosak számukra, de sokkal kisebb mértékben.

3.táblázat - A klaszterek kultúrafogyasztása és szabadidős tevékenységei (Forrás: saját szerkesztés, 2024)

Látható, hogy a kutatás résztvevői egy praktikus döntéshozói, egy színházi ínyenc és egy praktikus élménykeresők csoportra osztható. A csoportok demográfiai jellemzőit a 4. táblázatban gyűjtöttem össze.

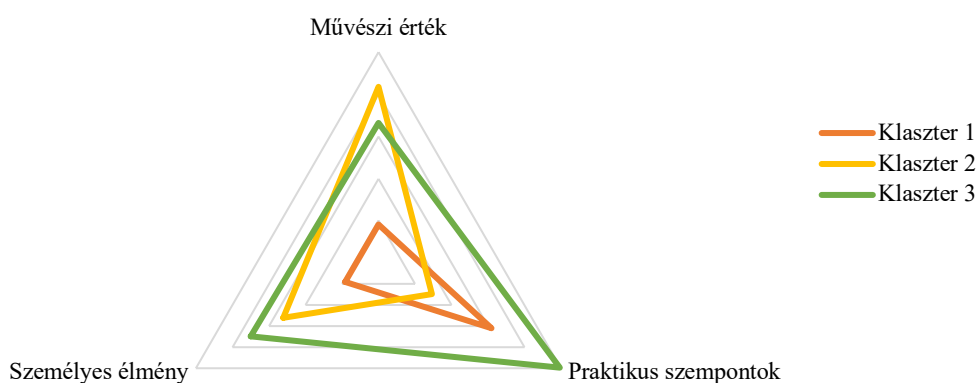
	Klaszter 1.	Klaszter 2.	Klaszter 3.
	Praktikus döntéshozó	Színházi ínyenc	Praktikus élménykereső
Korcsoport	inkább fiatalabbak	40 év felettiek	40 év felettiek
Iskolai végzettség	inkább alacsonyabb	felsőfokú	alacsonyabb
Színház fontossága	nem igazán fontos	nagyon fontos	nem igazán fontos
Hányszor volt színházban	jellemzően 10-50 alkalommal	legalább 50, de akár több, mint 100 alkalommal is	maximum 50, de inkább kevesebb, mint 10 alkalommal
Véleménye a színházi nevelésről	ugyanolyan szerepe van, mint bármi másnak a fiatalok fejlődésében	speciális szerepe van a fiatalok fejlődésében	ugyanolyan szerepe van, mint bármi másnak a fiatalok fejlődésében

4. táblázat - A klaszterek demográfiai összetétele (Forrás: saját szerkesztés, 2024)

A 4. táblázatban látható, hogy azok, akik praktikus szempontok alapján döntenek arról, hogy mely színházi előadásokra menjenek, jellemzően fiatalabb, alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők, akiknek a színház nem igazán fontos más szórakozási, kulturális lehetőségekhez képest és akik jellemzően legalább tíz, de ötvennél nem több alkalommal voltak színházban eddig.

Azok, akik számára az előadás művészi értéke az, ami igazán meghatározza a döntést színházi előadás választásakor, idősebbek, jellemzően 40 év feletti és felsőfokú végzettséggel rendelkeznek. Számukra a színház nagyon fontos, a többi szórakozási, kulturális lehetőségekhez képest és legalább 50 alkalommal, de akár több, mint 100 alkalommal is vettek részt nézőként előadásokon. Véleményük szerint, a színházi nevelésnek speciális szerepe van a fiatalok fejlődésében is.

Azok, akik számára a praktikus tényezők, mint a jegy ára, a színház távolsága és az előadás hossza döntő, de a darab művészi értéke és a személyes élmény sem elhanyagolható szempontok, jellemzően 40 év feletti. Inkább alacsonyabb, közép, illetve alacsony végzettséggel rendelkeznek és a színház egyáltalán nem fontos számukra a más szórakozási, kulturális lehetőségekhez képest. Jellemzően kevesebb, mint 10 vagy legfeljebb 50 színházi előadáson vettek részt és úgy gondolják, a színházi nevelésnek ugyanolyan szerepe van, mint bármi másnak a fiatalok fejlődésében.

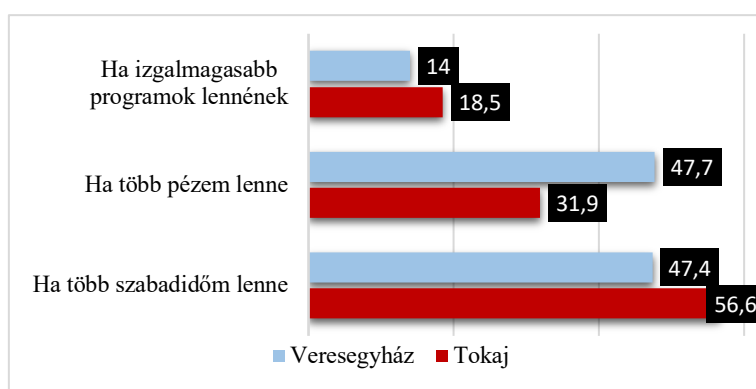

15. ábra – A klaszterek összetétele (Forrás: saját szerkesztés, 2024)

A következő kérdéssel, arra kerestem a választ, hogy melyek azok a tényezők, amelyek befolyásolják az embereket a több kultúra fogyasztásában. A felmérés eredményei szerint a megkérdezettek legfőbb motivációját a kultúra fogyasztásában nem az izgalmasabb programok hiánya, hanem a mindennapi élet rohanó tempója és az anyagi korlátok jelentik (16. ábra). A

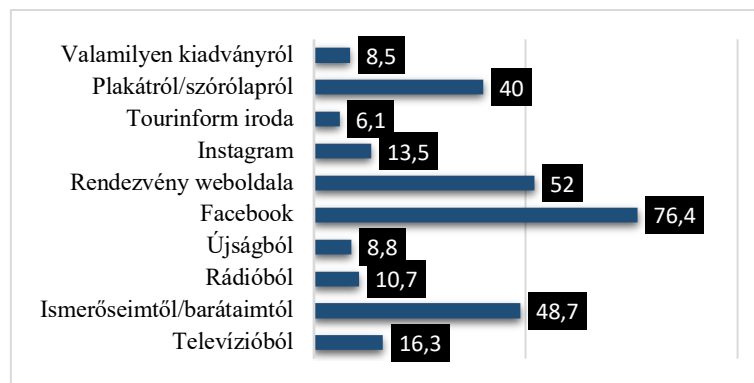
válaszadók többsége megemlítette, hogy a kevés szabadidő és az anyagi nehézségek miatt nehezen férnek hozzá a kulturális programokhoz.

Az elmúlt években a jegyárak jelentősen megemelkedtek, a nézők életszínvonala és életminősége is változott, így már luxuskiadásnak számít egy-egy színházjegy megvásárlása. A kultúra iránti érdeklődés és a kultúrafogyasztás összefügg a társadalmi kapcsolatokkal és informáltsággal. A kulturális események látogatása ma már nem csak szabadidős szerepet tölt be, hanem a társas kapcsolatok ápolását is elősegíti. Így az idősebb korosztály, hiába rendelkezik több szabadidővel, a társas kapcsolatok hiányában elszigetelt, nehezen kapcsolódik be a kulturális eseményekbe. Ellentétben a fiatalokkal, akik nagy kapcsolati hálóval rendelkeznek, de kevesebb szabadidejük van. (Kuti, 2009)

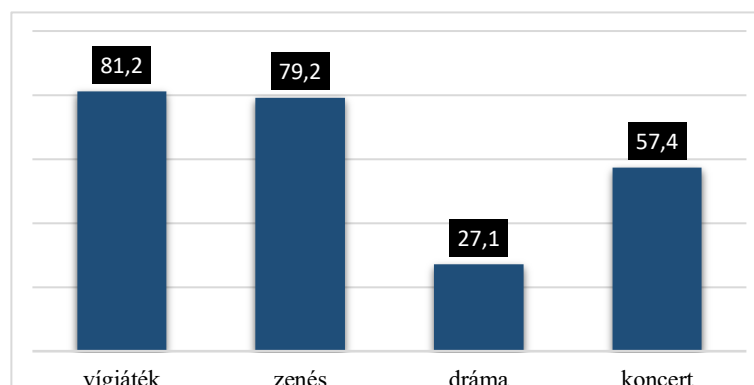
16. ábra – Befolyásoló tényezők a több kultúra fogyasztásában (%-ban) Több válasz is jelölhető (Forrás: saját szerkesztés, 2024, N=787)

A kulturális eseményekről való tájékozódásnál láthatjuk, hogy magasan vezet az internetről való tájékozódás. Ma már szinte minden generáció számára a legfontosabb információszerzési forrás az internet (17. ábra). Az internetes közösségi média, különösen a Facebook, a leghatékonyabb eszköznek bizonyult az esemény népszerűsítésében. A megkérdezettek 76,4%-a a Facebookon, 52%-a a rendezvény weboldalan, míg 48,7%-a ismerősektől vagy barátoktól értesült az eseményről. Azonban a hagyományos médiaforrások, mint a televízió (16,3%), az újság vagy a rádió sokkal kisebb szerepet játszottak az információszerzésben. Bár az Instagram is internetes közösségi média, de ezt csak a nézők 13,5%-a jelölte be. Ez annak tulajdonítható, hogy ezt a felületet főleg a fiatal korosztály használja és az idősebbek körében annyira nem ismert.

17. ábra – Tájékozódás kulturális eseményekről (%-ban) (Forrás: saját szerkesztés, 2024, N=787)

A megkérdezettek többsége a vígjátékokat és a zenés darabokat részesíti előnyben, ami arra utal, hogy a humor és a zene fontos szerepet játszik a színházi élményben. A drámák kisebb népszerűsége valószínűleg a rohanó hétköznapiak és a stressz hatására vezethető vissza, hiszen a komolyabb témák kevésbé nyújtanak könnyed kikapcsolódást. A válaszadók 81,2%-a a vígjátékokat, 79,2%-a a zenés darabokat, míg 57,4%-a a koncerteket részesíti előnyben. A dráma a legkevésbé népszerű műfaj, mindössze 27,1%-os arányban. (18. ábra)

18. ábra – Előadástípusok kedveltsége (%-ban) (Forrás: saját szerkesztés, 2024, N=787)

8. Összegzés

Kutatásom (amelyben 787 fő vett részt) célja az volt, hogy részletesen vizsgáljam a Déryné Programot a tokaji és veresegyházi színházlátogatók körében, ezért kérdőívet készítettem, amit a nézőtéri dolgozók segítségével töltöttek ki az önkéntes válaszadók. Korábban hasonló kutatás még nem készült hazánkban. Az elméleti részben először a téma megértéséhez szükséges alapfogalmakat tisztáztam, mint például a kultúra és a színház fogalmát. Ezután áttekintést nyújtottam a színháztörténetről, kiemelve az európai és a magyar színházművészet főbb

állomásait az ókortól napjainkig. A magyarországi színháztörténet bemutatásakor a középkori udvari színháztól kezdve eljutok a budapesti színházi élet kialakulásáig. A történeti áttekintés során igyekeztem a szakirodalmi forrásokra támaszkodva hiteles és részletes képet adni a színházművészet fejlődéséről. Dolgozatom elméleti háttérét Pierre Bourdieu kulturális tőke elmélete jelentette, amely rámutat a Déryné Program társadalmi jelentőségére, a kulturális esélyegyenlőség növelésére. A Déryné Program jellemzése során kitértem a Program céljaira, megvalósítási módjaira, valamint a Program által elért eredményekre. Elemzésem során számszerű adatokat is felhasználtam, hogy pontos képet adjak a Program eredményeiről. Emellett utaltam a Program kihívásaira és jövőbeni terveire is.

A Déryné Program átfogó hatással van a magyar kultúrára. Támogatja a független színházi életet, lehetőséget teremt a fiatalok számára, fejleszti a hazai turizmust. A Programnak köszönhetően nőtt a vidéki színházlátogatások száma, a kultúra iránti érdeklődés. A Déryné Program hozzájárul a magyar kultúra nyitottabbá, befogadóbbá és sokszínűbbé válásához, valamint a kulturális esélyegyenlőséghez.

A Déryné Program pozitív hatásai mellett számos kérdés merül fel. A Program centralizált jellege korlátozhatja a helyi színházak lehetőségeit, a pályázati feltételek pedig szűknek tűnnek. A finanszírozás bizonytalansága veszélyezteti a Program hosszú távú fenntarthatóságát. A vidéki közönség eltérő igényei miatt egyes előadások nem találhatnak megfelelő fogadtatásra. A Program sikeréhez elengedhetetlen a folyamatos alkalmazkodás és az egyensúly megteremtése a művészi szabadság és a társadalmi felelősség között.

Kutatásomban, amely a színházlátogatási szokásokat vizsgálta, hasonló eredményekre jutottam, mint az 6. fejezetben felsorolt tanulmányok szerzői (Juhász-Fintor, Márkus-Miklósi-Herczegh, Kuti, Héjja-Lehotka). Eredményeim hasonló tendenciát mutatnak a színházlátogatási és kultúrafogyasztási szokásokról. A magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők és a jómódúak, városiak, valamint a nők nagyobb valószínűséggel látogatnak színházi előadásokat.

Négy olyan hipotézist állítottam fel, amelyek a témával kapcsolatos korábbi ismereteim és a szakirodalom tanulmányozása során fogalmazódtak meg bennem. A kérdőíves adatgyűjtés során végzett empirikus kutatásommal sikerült megerősítenem ezeket a feltételezéseket.

Első feltételezésem szerint a megkérdezettek úgy vélik, hogy a színház kulcsfontosságú szerepet tölt be a fiatalok nevelésében, hiszen számos olyan képesség fejlesztését segíti elő, amelyek elengedhetetlenek a felnőttkor kihívásainak sikeres kezeléséhez. Az eredmények alátámasztották ezt a hipotézist, hiszen a válaszadók többsége egyetértett abban, hogy a színházi előadások látogatása, a szerzett élmény fejleszti a fiatalok kreativitását, empátiáját,

kommunikációs készségeit és számos más, a későbbi életben hasznosnak bizonyuló képességét. A válaszadók többsége úgy vélte, hogy a színháznak kiemelt szerepe van a fiatalok nevelésében, hiszen hozzájárul személyiségük sokoldalú fejlődéséhez.

Következő hipotézisemben azt fogalmaztam meg, hogy a Déryné Program ismertsége a megkérdezettek körében elenyésző, még viszonylag ismeretlen a nagyközönség számára, célját pedig kevesen ismerik. Az eredmények igazolták feltevésem, ugyanis a felmérés során kiderült, hogy a Déryné Programnak alacsony a társadalmi ismertsége. A kutatás eredményei szerint a Déryné Program népszerűsítése még fejlesztésre szorul, hiszen a vizsgált nagyközönség jelentős része nem ismeri a Programot és céljait.

A soron következő feltételezésem szerint azok, akik rendszeresen járnak színházba, nagyobb valószínűséggel ismerik a Déryné Programot. A kutatás eredményei megerősítették ezt a feltételezést, hiszen a gyakori színházlátogatók körében jóval magasabb az ismertség. Azok, akik életük során 50-nél többször vettek részt színházi előadáson, valószínűleg már találkoztak a Déryné Programmal kapcsolatos információkkal. A kutatás eredményei szerint a színházlátogatás gyakorisága és a Program ismertsége között szoros összefüggés van. A színházlátogatók körében a Program ismertsége a látogatások számával nő.

Az utolsó feltételezem szerint azok, akik számára a színházlátogatás kiemelt jelentőséggel bír, valószínűleg egyetértenek a Déryné Program azon törekvésével, hogy a minőségi kultúra mindenki számára elérhetővé váljon. A színház iránti elkötelezettség gyakran jár együtt azzal a vágygal, hogy a kultúra mindenki számára elérhető legyen. A kutatás eredményei szerint a színházkedvelők többsége osztja a Déryné Program azon célját, hogy a minőségi kultúra mindenki számára elérhetővé váljon. A színházkedvelők társadalmi felelősségvállalásként is értelmezhetik a Déryné Programot, hiszen egyetértenek abban, hogy a kultúra mindenki számára könnyen hozzáférhető legyen.

A Programmal kapcsolatos kutatás eredményeiből levont következtetések alapján elmondható, hogy a színház iránti elkötelezettség és a Program céljai között van egyezés. A vizsgált közönség körében elmondható, hogy azok, akik számára fontos a színház, általában egyetértenek a Déryné Program azon törekvésével, hogy a kultúra mindenki számára elérhető legyen. A Program ismertségének növelésében segítségek lehetnek a színházak látogatói, ugyanis jelentős célcsoportnak bizonyulhatnak a Program népszerűsítésében, mivel ők már eleve nyitottak a kultúra iránt.

Következtetéseim alapján a Déryné Programnak érdemes a színházakkal szorosabb együttműködést kialakítania, hogy a Programot minél szélesebb körben ismertté tegyék. A színházlátogatók véleményét érdemes figyelembe venni a Program további fejlesztésénél. A

kutatás eredményei azt mutatják, hogy a Déryné Programnak van potenciálja, és a színházlátogatók jelentős támogatói lehetnek. A továbbiakban érdemes a Programot még ismertebbé tenni, és a színházakkal való együttműködést erősíteni.

A kutatás nem a Déryné Program előadásainak gyakoriságát vizsgálta a két település színházaiban, hanem a Déryné Program országos szintű megítélésének feltárása volt a cél. Annak ellenére, hogy a kutatás két konkrét településen zajlott, az eredmények országos szinten is érvényesek, mivel a közönség jelentős része nem helyi, hanem az ország különböző pontjairól érkezett, így a kapott visszajelzések széles körű képet adnak a Déryné Programról.

Kutatásom limitációja, hogy nem elemzi azokat a gazdasági összefüggéseket, amelyek a Déryné Program azon színházakra gyakorolt hatásait tárnák fel, amelyek nem vesznek részt a Programban. Ez a kérdéskör egy későbbi kutatás keretében vizsgálható meg alaposabban.

Nyilatkozat

Alulírott, Szatmári Eszter, kijelentem, hogy a jelen dolgozat elkészítése során kizárólag olyan módon használtam a mesterséges intelligencia eszközöket, amelyek megfelelnek a tudományetikai normáknak. Az AI eszközöket (Gemini) csupán a kutatás támogatására, információk rendszerezésére és a tudományos feldolgozás folyamatának segítésére alkalmaztam, és nem helyettesítettem velük saját eredeti gondolataimat, elemzéseimet vagy kutatási eredményeimet.

Bibliográfia

1. Andorka Rudolf (2006): Bevezetés a szociológiába. Budapest, Osiris Kiadó Kft.
2. Bauer Béla et al. (2017): A magyar ifjúságszociológia elmúlt ötven évének meghatározó szereplői és pillanatai. In: Bali János et al. (szerk.) Hazatalálók és hazát találók. Tanulmányok a külföldi magyar ifjúság helyzetéről. Budapest, Nemzetstratégiai Kutatóintézet pp. 21-49.
3. Blaskó Zsuzsa (2002): Kulturális reprodukció vagy kulturális mobilitás. In: SZOCIOLÓGIAI SZEMLE, a Magyar Szociológiai Társaság folyóirata, 2002/2. 12. évfolyam, 3-28 p.
4. Cenner Mihály – Dömötör Tekla – Belitska Sholtz Hedvig (1972): A színház világtörténete
1. Budapest, Gondolat Könyvkiadó
5. Cenner et al. (1986): A színház világtörténete 2. Budapest, Gondolat Könyvkiadó
6. Gajdó Tamás (2001): Magyar színháztörténet 1873-1920. Budapest, Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet

7. Farkas Zoltán (2013): A társadalmi tőke fogalma és típusai. *Szellem és Tudomány* 4. évf., 2013, 2: 106-133. p.
8. Golden Dániel (2017): Színház és nevelés Magyarországon. In: Cziboly Ádám (szerk.): Színházi nevelési és színházpedagógiai kézikönyv. *InSite Drama*. 76–111.p.
9. Gyevi-Bíró Eszter et al. (2017): Színházi nevelési/színházpedagógiai programokhoz kapcsolódó fogalmak glosszárúma. In: Cziboly Ádám (szerk.): Színházi nevelési és színházpedagógiai kézikönyv. *InSite Drama*. 146-166. p.
10. Hegedűs Géza (1967): A görög színházról a szovjet színházig. In: Hegedűs Géza – Pukánszky Kádár Jolán – Staud Géza (szerk.): *A színpadok között*. Budapest, Minerva Kiadó, 51-157.p.
11. Héjja Bella Emerencia – Lehotka Ildikó – Dragony Gábor (2020): Klasszikus kulturális szokások és attitűdök. In: Váradi Jusit (szerk.): *A művészeti nevelés kurrikuláris lehetőségei – Intézményvezetői tükrök*. Budapest, MMA MMKI, 72-90.p.
12. Juhász Erika – Fintor Gábor (2024): Kultúrafogyasztási és szabadidőeltöltési szokások vizsgálata Magyarországon. In: Langerné Buchwald Judit – Koós Ildikó – Velics Gabriella (szerk.) *Az oktatás határidimenziói*. Budapest-Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó - Magyar Nevelés- és Oktatókutatók Egyesülete, 203-221.p.
13. Kerényi Ferenc (1990): *Magyar Színház története 1790-1873*. Budapest, Akadémiai Kiadó
14. Kis Domonkos Márk (2022): Déryné Program – Színház mindenkinek! In: Kollárik Tamás, Lovass Tibor (szerk). *Művészet, Média, marketing – [A 2022-es Savaria Filmszemle konferenciakötete]* Budapest, Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 99-107 p.
15. Kiss Gabriella (1999): *Bevezetés a színházi előadások világába*. Budapest, Korona Kiadó
16. Kondor Zsuzsanna (2003): A kultúra fogalmának és tartalmának változása Cicerótól Carey-ig (Részlet) In: Nyíri Kristóf – Kovács Gábor (szerk.): *Virtuális egyetem Magyarországon*. Budapest, Typotext Kiadó, 338-344. p.
17. Kuti Éva (2009): A kultúra iránti érdeklődés és a kultúrafogyasztás alakulása a Nemzeti Médiaanalízis adatai alapján. In: [(Vész)jelzések a kultúráról.] Budapest: MTA PTI.
18. Maróti Andor (2020): *A kultúra fogalmának történelmi változásai*. Budapest
19. Márkus Edina – Miklósi Márta – Herczegh Judit (2023): Kulturális részvétel az Európai Unióban, különös tekintettel a visegrádi országokra. *Kulturális Szemle - 2023. 24. évfolyam*, 1. szám - Nemzetközi kitekintés
20. Pavluska Valéria (2014): *Kultúramarketing – Elméleti alapok, gyakorlati megfontolások*. Budapest, Akadémia Kiadó Zrt.

21. Pavluska Valéria – Jakopánecz Eszter – Törőcsik Mária (2018): Kultúra - a magyar lakosság kultúrával kapcsolatos beállítódása és követett magatartása generációs szemléletű vizsgálattal – országosan reprezentatív személyes (n=2001) és online megkérdezés (n=1038) eredményei, Pécs, PTE KTK
22. Peter Simhandl (1998): Színháztörténet. Budapest, Helikon Kiadó
23. Pierre Bourdieu (1884): Distinction - A social Critique of the Judgement of Taste. Translated by Richard Nice. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press
24. Pukánszky Kádár Jolán (1967): A magyar színház története. In: Hegedűs Géza – Pukánszky Kádár Jolán – Staud Géza (szerk.): A színpadok között. Budapest, Minerva Kiadó, 159-258.p.
25. Sári Mihály (2004): A kultúra intézményrendszereinek történeti-funkcionális változásai. Budapest, PTE-FEEK
26. Staud Géza (1967): Mit kell tudni a színházról? In: Hegedűs Géza – Pukánszky Kádár Jolán – Staud Géza (szerk.): A színpadok között. Budapest, Minerva Kiadó, 5-50. p.
27. Kaposi László (2010): A színházi nevelés. In: Drámapedagógiai Magazin Különszám 2, Budapest

Egyéb hivatkozások:

28. Déryné Közhasznú Nonprofit Kft: 2023. évi szakmai tevékenység [Déryné közhasznúságú melléklet szöveges eredménykimutatás 2023 év] Budapest
29. Déryné Magazin (2022): Déryné magazin – Első lapszám. Budapest, Déryné Nonprofit Kft.
30. Déryné Magazin (2023): Déryné Magazin – Második lapszám. Budapest, Déryné Nonprofit Kft
31. Déryné Program: Programismertető. In: <https://deryneprogram.hu/programismerteto/>, (letöltés ideje: 2024. 09. 24. 10:25)
32. Déryné Fesztivál: Déryné Fesztivál - A fesztiválról. In: <https://derynefesztival.hu/a-fesztivalrol/> (letöltés ideje: 2024.10.01. 12:30)
33. Déryné Művészeti Közhasznú Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság: 2024. évi ÜZLETI TERVE, Budapest
34. Klebelsberg Központ: Lázár Ervin Program – Folytatódik a Lázár Ervin Program In: <https://kk.gov.hu/lazar-ervin-program> (letöltés ideje: 2024.10.03. 13:15)
35. Központi Statisztikai Hivatal (2024): Színházak In: https://www.ksh.hu/stadat_files/ksp/hu/ksp0013.html (letöltés ideje: 2024. 10. 23.)**öltésre!**